

**MEMÒRIA DE LA INTERVENCIÓ
ARQUEOLÒGICA PREVENTIVA
DE CONTROL AL CARRER DEL
SOTSTINENT NAVARRO, 14 i 16**

MURALLA ROMANA (TORRES 27 i 28)

CIUTAT VELLA – BARCELONA

18 de juliol al 10 d'agost de 2012

Codi Servei d'Arqueologia de Barcelona: 050/12

Codi Generalitat de Catalunya: 8904

PROMOCIÓ

Foment de Ciutat Vella SA

REALITZACIÓ

Arqueologia i Patrimoni Arrago sl

DIRECCIÓ TÈCNICA

Jordi Barriuso Babot (Arrago sl)

COORDINACIÓ

Jordi Roig Buxó (Arrago sl)

Sabadell, Setembre de 2012

c/ Sant Cugat, 76 baixos 08201 Sabadell
telf: 937267108 - www.arragosl.com

ÍNDEX

1. Introducció	Pàg. 3
1.1 Motius de la intervenció	Pàg. 3
1.2 Situació geogràfica	Pàg. 3
1.3 Dades de la intervenció arqueològica	Pàg. 5
2. Antecedents històrics	Pag. 5
2.1 La muralla romana	Pàg. 5
2.2 Les finques del carrer Sotstinent Navarro, 14 - 16	Pàg. 7
3. Descripció de la intervenció	Pag. 10
3.1 Objectius i metodologia	Pàg. 10
3.2 Les zones de contacte	Pàg. 11
3.3 La finca de Sotstinent Navarro, 14	Pàg. 11
3.4 La finca de Sotstinent Navarro, 16	Pàg. 13
4. Descripció del procés d'enderroc	Pag. 15
4.1 L'enderroc de la finca de Sotstinent Navarro, 14	Pàg. 15
4.1.1 Seguiment fotogràfic de l'enderroc de la finca Sotstinent Navarro, 14	Pàg. 20
4.1.2 Elements estructurals destacables de la cara frontal de la Torre 27	Pàg. 27
4.2 L'enderroc de la finca de Sotstinent Navarro, 16	Pàg. 29
4.2.1 Seguiment fotogràfic de l'enderroc de la Finca Sotstinent Navarro, 16	Pàg. 34
4.2.2 Elements estructurals destacables de parament de la muralla de la finca Sotstinent Navarro, 16	Pàg. 41
5. Consideracions finals	Pag. 47
6. Bibliografia	Pag.49

Annex 1. Fotografia general amb les unitats estratigràfiques

Annex 2. Llistat i fitxes d'unitats estratigràfiques (UE)

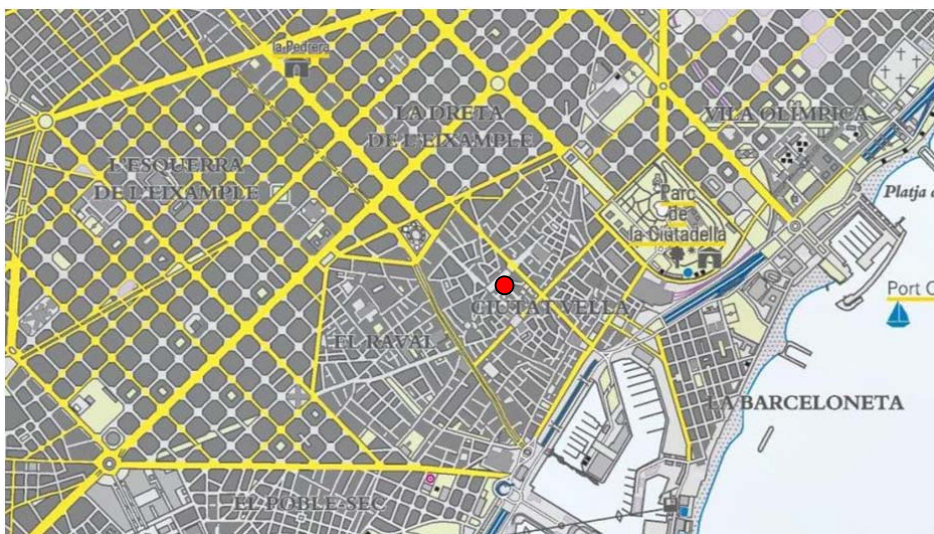
1. INTRODUCCIÓ

1.1. MOTIUS DE LA INTERVENCIÓ

L'obra que ha motivat la intervenció arqueològica és l'enderroc de les finques n.14 i n.16 del carrer del Sotstinent Navarro que estan parcialment adossades a la cara exterior de la muralla romana de Barcelona. Aquesta està inclosa en el *Pla Especial de Protecció del Patrimoni Arquitectònic* de la ciutat com a part integrant del *Conjunt de la Muralla Romana*, i catalogada com a Bé Cultural d'Interès Nacional. Donat el seu alt valor històric i patrimonial s'ha realitzat un control arqueològic de l'enderroc per tal de localitzar, protegir i documentar les restes afectades per la actuació urbanística.

1.2. SITUACIÓ GEOGRÀFICA

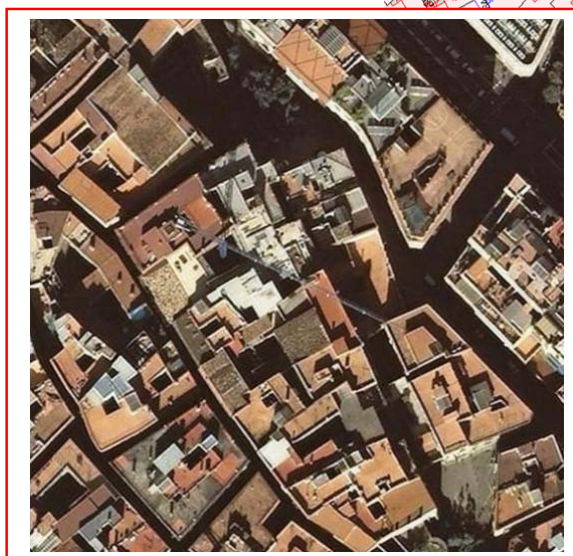
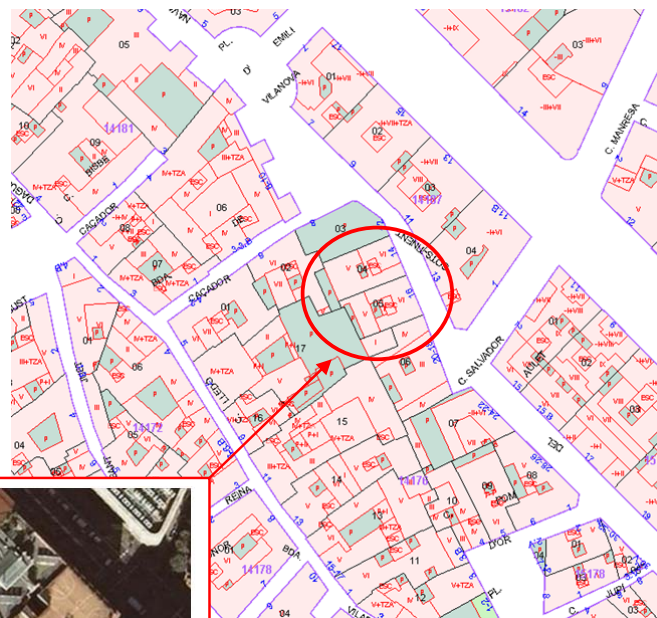
Les dues finques es situen al districte de Ciutat Vella de Barcelona, en la zona coneguda com el barri gòtic, a l'illa de cases delimitada pels carrers Baixada de Caçador al nord, Lledó i Baixada de Viladecols a l'oest, per la plaça dels Traginers i el carrer del Pom d'Or al sud, i pel carrer SotsTinent Navarro a l'est. Ja més concretament, els edificis es situarien a l'exterior del recinte de la ciutat romana de *Barcino*, i els seus límits occidentals es corresponen amb el llenç de la muralla romana entre les torres 27 i 28.

Situació de la intervenció arqueològica dins l'entramat urbà de Barcelona (Font: Ajuntament de Barcelona)

Plànol de detall del barri gòtic amb l'emplaçament de la intervenció (Font: ICC)

Situació en el parcel·lari (Font: Ajuntament Barcelona) i ortofoto (any 2012) (Font ICC).

1.3. DADES DE LA INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA

El projecte d'actuació arqueològica ha estat executat per l'empresa **Arqueologia i Patrimoni Arrago S.L.**, sota la direcció tècnica de l'arqueòleg Jordi Barriuso Babot i la coordinació de Jordi Roig Buxó d'Arrago sl, i la supervisió científico-tècnica del **Servei d'Arqueologia de Barcelona (ICUB)**. La promoció de la intervenció arqueològica ha anat a càrrec de **Foment de Ciutat Vella**.

Els treballs s'han realitzat entre els dies 18 de juliol i 10 d'agost de 2012 amb el corresponent permís del Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya amb el núm. d'expedient R/N 470 K121-NB-2012/1-8904.

2. ANTECEDENTS HISTÒRICS

2.1. LA MURALLA ROMANA

Seguint els últims estudis publicats pel Museu d'Història de Barcelona¹, descriurem breument l'origen de la muralla romana així com les seves dimensions i les seves característiques morfològiques i físiques, que ens ajudaran a descriure, més endavant, els treballs realitzats.

L'objecte d'estudi és la muralla baix imperial de la colònia romana de Barcino, aixecada cap a finals del s. III d.C. Aquesta s'adossava externament a la muralla construïda en la fundació de la ciutat al voltant del canvi d'era, mantenint el mateix traçat i la mateixa alçada, sense modificar l'àrea urbana primigènia exceptuant el cantó de mar on s'aixecarà l'anomenat *castellum* marítim. És a dir que seguia tenint una planta rectangular amb els angles aixamfranats i ocupava unes 12,5 ha. En la nova obra es van mantenir, alhora que reforçar, les quatre portes originals. Amb aquesta nova muralla es va doblar el seu espessor fins gairebé els 4 metres de gruix i, es van incorporar fins a 76 torres que sobresortien de la cortina murària i tenien major alçada, fet que li donava un aspecte realment imponent. Les torres eren de plantes diverses, la majoria rectangulars, i tenien un cos superior amb finestres i portes que comunicaven amb el pas de ronda per circumval·lar la muralla.

¹ Puig, F.; Rodà, I. *Les muralles de Barcino. Noves aportacions al coneixement de l'evolució dels seus sistemes de fortificació*. Museu d'Història de Barcelona, 2010.

Pel que fa a les característiques físiques de l'obra, tant les cortines muràries com la base de totes les torres constaven d'una fonamentació de morter pobre de calç en la primera capa i, a sobre, com a rebliment interior hi ha un aparell d'*opus caementicium* d'una gran solidesa, a base de blocs de pedra de diferents mides i formes units amb morter. Externament tenia grans blocs de pedra, de mides diferents, la majoria reciclats, suposadament procedents de necròpolis i d'edificis extramurs enderrocats. Era el parament d'*opus quadratum*, amb els carreus sovint retocats per facilitar-ne la col·locació. Aquest és el parament que millor hem pogut observar en aquesta intervenció. A la base de les torres hi havia elements decoratius, probablement també reciclats, ja que en alguns trams trobem cornises motllurades i en d'altres són carreus amb baix relleus. A la part alta, unes cornises remarcaven l'inici dels cossos superiors de les torres, aixecats amb *opus certum*, a base de filades de petits blocs de pedra. Les torres tenien dues plantes amb el mateix nombre i posició de portes i finestres, que tenen arcs de mig punt fets amb dovelles d'obra cuita.

El perímetre de la muralla era de 1315 m. aproximadament. L'ample de les cortines varia entre 3,5 i 4 m. i tenen una alçada de 9-10 metres a la que s'hi sumava el parapet exterior que protegia el pas de ronda. Les torres encara s'aixecaven uns altres 9-10 metres, però es desconeix amb exactitud degut a les modificacions que han patit, i tampoc es pot saber si es coronaven amb un parapet o una teulada. L'amplada frontal de les torres oscil·la entre 4,5 i 6,5 m. i el lateral entre 7 i 7,5 m., sobresortint uns 3- 3,5 m. respecte el llenç defensiu.

La muralla baix imperial va mantenir la seva estructura i forma general durant molts segles. Evidentment patiria canvis i remodelacions, però que no variaren substancialment la obra tardo romana. Sembla que a partir dels segles IX – X es va anar privatitzant l'espai ocupat per la muralla, i probablement es construïssin edificis a tocar de la seva cara interior, que potser s'hi recolzaven aprofitant la seva solidesa. Però no és fins als segles XII – XIII que aquest fenomen es fa més general, fins i tot es la pròpia muralla la que s'ocupa. Això coincideix amb la pèrdua del seu valor defensiu, atès que cap a mitjan s. XIII es construeix una nova muralla que englobarà tots els barris nous que ja havien sobrepassat els límits de l'antiga ciutat. A partir d'aleshores la muralla anirà quedant engolida a banda i banda per les diferents construccions que s'hi fan al seu voltant i que la van modificant en funció dels seus interessos.

2.2 LES FINQUES DEL CARRER SOTSTINENT NAVARRO, 14 – 16

En l'actualitat, el tram de muralla on s'ha fet la intervenció forma part de diferents finques que tenen orígens diversos. La façana exterior de la muralla ha actuat gairebé sempre com a límit entre les finques i no és aquí una excepció. Els primers edificis que s'adossaven a la cara interior de la muralla solen aixecar-se directament a sobre la cortina murària, aprofitant la seva solidesa, i també ocupaven l'espai interior de les torres. Sovint fins i tot es buidava part del rebliment de la muralla per guanyar espai constructiu². Els edificis adossats a la cara externa normalment només aprofiten la muralla com a paret mitgera on recolzar l'edifici, com és el cas que ens ocupa.

La zona exacta de la muralla romana que limita amb les finques afectades per l'enderroc del carrer Sotstinent Navarro 14-16 és en concret el tram de la cara externa de les torres número 27 i 28 i dels panys de muralla entre elles i entre la torre 28 i 29. Fins ara només es veia, en el solar buit del n.12, una gran part de la torre 27 i del pany de muralla fins la torre 26.

Aquestes dues finques del carrer Sotstinent Navarro, gràcies a l'estudi efectuat poc abans de l'enderroc³, sabem que es van acabar de construir el 1845, totes dues alhora, ja que formaven part del mateix projecte constructiu que també incloïa el número 12, ja desaparegut anys enrere.

Voldríem també fer esment dels dos edificis que ocupen la cara interior d'aquest tram de la muralla. D'una banda, l'edifici del carrer Lledó núm. 7 és un antic palau gòtic que té el seu origen a principis del s. XIII, i que, després de moltes remodelacions al llarg del temps, actualment ha estat reformat com a hotel. En el seu interior es conserven molts elements de la muralla romana així com de les seves modificacions medievals⁴. Ocupa la part corresponent a la torre 28 i al pany següent fins la torre 29, del que conserva el pas de ronda. D'altra banda hi ha el bloc de pisos del carrer Baixada del Caçador núm. 6, construït al 1900. Aquest edifici, ja més modern, ha modificat molt més l'estructura de la muralla, ja que va buidar parts dels rebliments interiors de la base de la muralla i de la torre 27 per fer-

² Roig, J.(Arrago sl.).- *Memòria de la intervenció a la sala de sondeig arqueològic a la zona de la muralla romana del carrer de l'Arc de Sant Ramon del call, 11B*. Barcelona, 2006.

³ Caballé, F.; González, R. (Veclus sl.) *Estudi històrico-arquitectònic de les finques del carrer Sotstinent Navarro, 14-16*. Barcelona, 2012. Treball Inèdit. p.15-19.

⁴ Caballé, F., González, R., Nolasco, N., Cazeneuve, X., Forés, C., I Nogués, J. (Veclus sl.) (2004): *Estudi Històrico-arquitectònic de la finca núm. 7 del carrer Lledó de Barcelona* (2 volums), Barcelona, abril de 2004, Treball inèdit.

ne la planta baixa (tot i que desconeixem l'abast exacte de l'afectació). Així mateix tampoc va mantenir la paret medieval que s'aixecava en el pany de muralla entre les torres 27 i 28 on va aixecar una nova paret de maons amb balcons que ara han quedat ben visibles. Si que va mantenir els paraments exteriors en la meitat de la torre 27 i el pany de muralla següent fins la torre 26 (el que ha quedat visible des de fa molts anys en el solar del n.12).

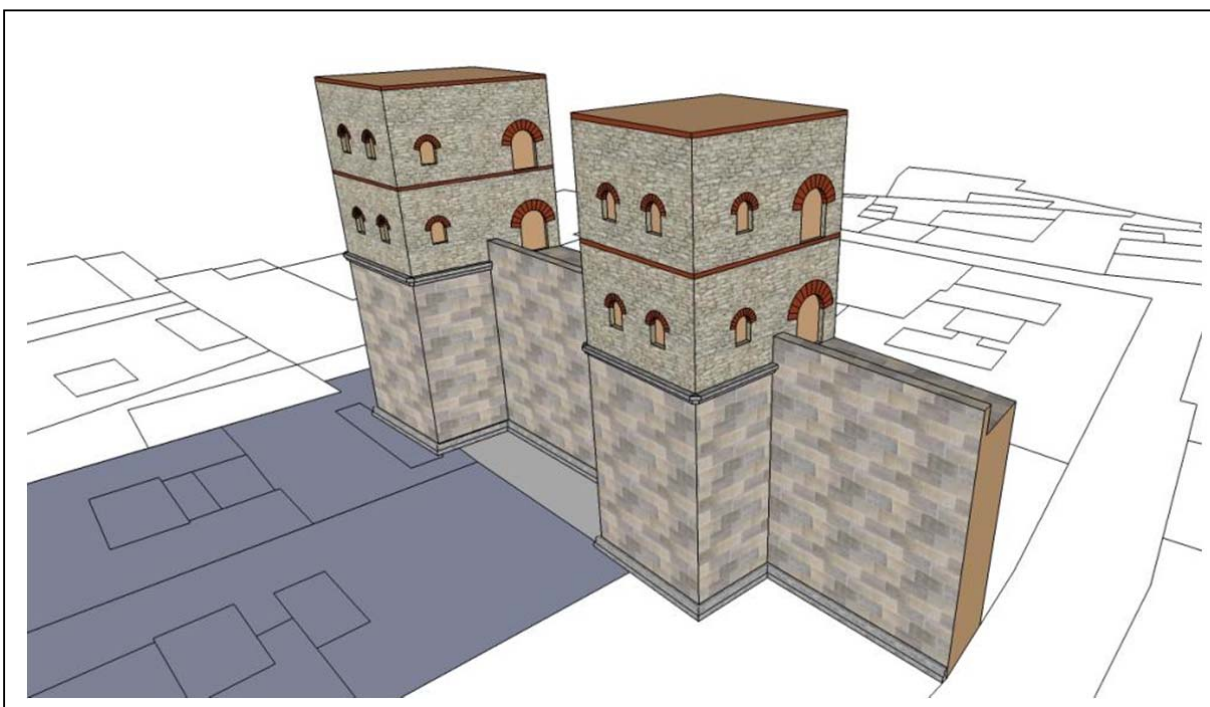
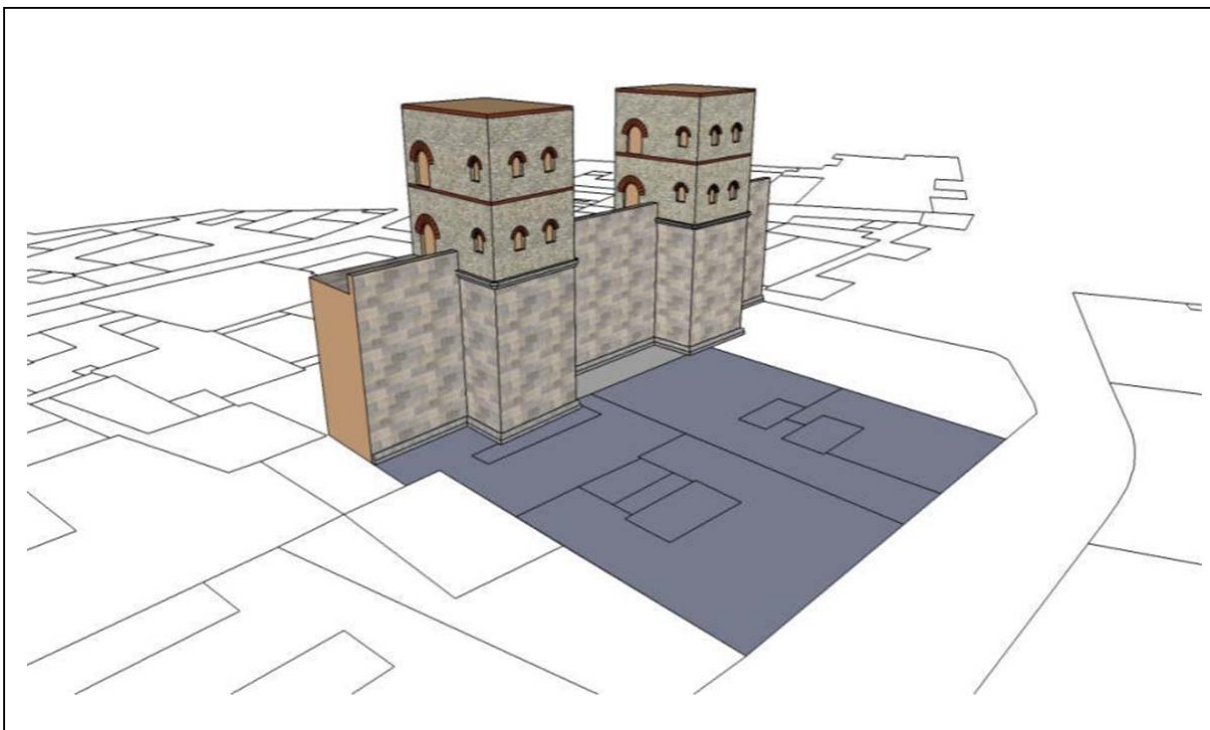
Planta de la muralla romana (finals s.III) dins del parcel·lari urbà actual. En vermell la situació de la figura inferior. (Font: Ajuntament de Barcelona).

Detall del parcel·lari actual amb la indicació de les dues finques objecte d'estudi. (Base planimètrica: Ajuntament de Barcelona).

Dues reconstruccions hipotètiques de l'aspecte que devia presentar la muralla romana baix imperial a la zona de les finques del carrer Sotstinent Navarro, situades sobre l'entramat urbà actual. (Font: Elaboració pròpia).

3. DESCRIPCIÓ DE LA INTERVENCIÓ

3.1. OBJECTIUS I METODOLOGIA

En la present intervenció s'ha realitzat el control de les tasques d'enderroc per tal **d'assegurar la integritat dels elements estructurals de la muralla**. S'ha tingut especial atenció en les tasques de separació o desconexió de les diferents parets adossades al parament exterior i dels revestiments adherits dels edificis per tal de no malmetre les restes de la muralla.

Els treballs s'han limitat a supervisar l'enderroc dels edificis fins als paviments de les plantes baixes. Prèviament, personal del Museu d'Història (MUHBA) havia seleccionat i recollit unes mostres de rajoles i paviments hidràulics dels pisos per a conservar-los. L'excavació arqueològica del subsòl, així com l'estudi dels paraments de la muralla i la seva restauració i posada en valor, seran objecte de futures intervencions. L'enderroc s'ha realitzat de la següent manera:

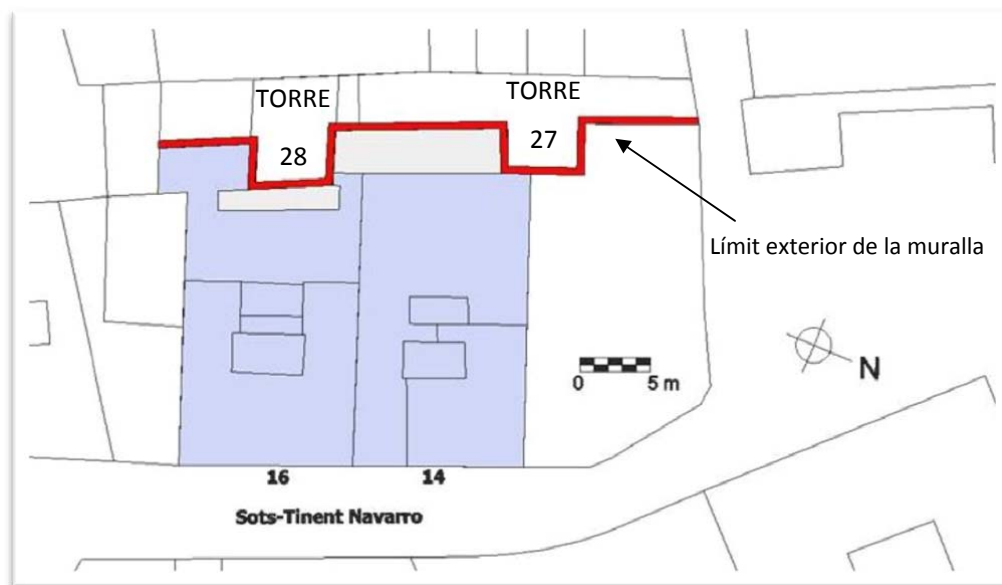
En una primera fase es va decidir establir una zona de seguretat en la part posterior dels edificis, aproximadament en els últims 5-6 metres de les finques, els que donen frontalment amb la muralla i que s'hi adossen parcialment en alguns punts com veurem ara amb més detall. En aquesta part l'enderroc es va fer de manera manual, pis per pis, començant des del terrat fins a la primera planta de les dues finques, acumulant la runa en les plantes baixes. Així doncs, es van *desconnectar* el gruix dels dos edificis de la muralla abans d'enderrocar-los. Dins d'aquesta fase també es van realitzar una sèrie de repicats preventius a les parets de contacte directe amb les torres 27 i 28, en tots els pisos (excepte la planta baixa de la finca núm. 16 ja que estava inaccessible), per tal de tenir una idea prèvia del que ens podíem trobar.

Un cop separats els edificis de la muralla, en una segona fase es va portar una excavadora que va fer l'enderroc de la resta de les finques fins al límit entre els primers pisos i les plantes baixes. Després de recollir la runa acumulada, es va tornar a fer manualment l'enderroc de les parets de les plantes baixes que es situen davant la muralla o que s'hi adossaven directament, mentre que amb màquina es retiraven la resta d'elements dels edificis i es deixava el solar net a nivell dels paviments. Cal dir que no tots els revestiments es van poder treure o repicar, ja que d'una banda no vam poder accedir a tota l'extensió del parament de la muralla, i també perquè es va considerar que d'alguna manera protegien la muralla mentre no s'hi fes la restauració definitiva.

3.2. LES ZONES DE CONTACTE

Com ja s'ha dit i es pot observar amb detall en les plantes adjuntes dels dos edificis, és la mateixa muralla la que fa de límit amb les finques veïnes del carrer Lledó 7 i Baixada de Caçador 6. Però tot i que les planimetries mostren aquesta contigüitat, en realitat la muralla i els dos edificis no es toquen físicament en tota la seva extensió, i només ho fan en una sèrie de punts molt concrets. Això és degut a que en la seva part posterior les finques del carrer Sotstinent Navarro hi tenen els patis veïnals que fan de celobert i que separen físicament les propietats.

Detall del parcel·lari urbà a on es pot veure les finques objecte de control arqueològic i el seu contacte amb la muralla romana. Hem de dir que el parcel·lari no recull la realitat exacte del traçat de les torres i la muralla, però l'empresa no ens va facilitar cap planimetria més exacte.

3.3. LA FINCA DE SOTSTINENT NAVARRO, 14

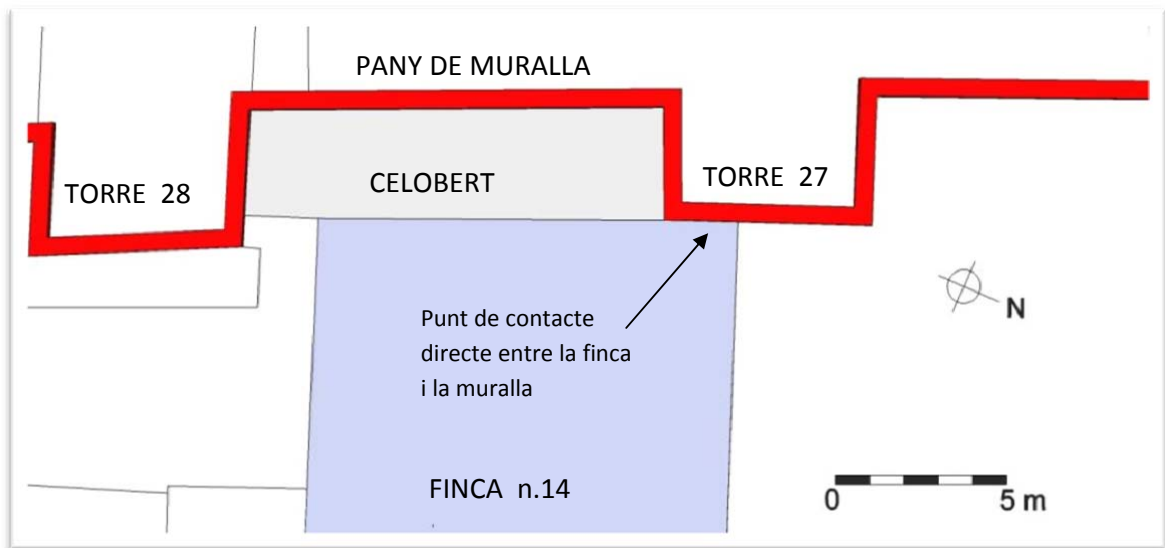
L'edifici del número 14 ha conservat la mateixa estructura i els mateixos límits des que es va construir a mitjans del s. XIX. Consta de planta baixa i quatre pisos. Pel que fa al terrat, a la meitat que dona a la façana principal, s'hi va afegir posteriorment un cinquè pis⁵.

La finca ha mantingut l'espai entre el pany de muralla i les torres 27 i 28 com a pati posterior o celobert, sense adossar-s'hi directament. En aquest espai el que trobem son una sèrie de

⁵ Caballé, F.; González, R. 2012, p. 14.

revestiments a les parets que emmascaren el parament d'*opus quadratum*, bàsicament preparacions de calç pintades. L'únic punt on es recolza un element estructural (la paret posterior, com veurem en les fotografies del punt 4.1.1), és en una part de la cara frontal de la torre 27, mentre l'altra part corresponia a la finca n.12, ja enderrocada anteriorment, i visible des del carrer. Així doncs, la zona de contacte directe és només un petit tram d'aquesta cara frontal de la torre 27 que va des de la cantonada sud al llarg de 1.80 metres en la planta baixa i de 1.30 en la resta de pisos fins al terrat. Aquesta diferència es deu al fet que el lateral meridional d'aquesta torre 27, la que dona al celobert, ha estat modificat. Només conserva les seves dimensions originals a la planta baixa. A partir del 1r pis va perdre uns 50 cm. de gruix. No sabem el perquè es va fer aquesta modificació, potser ja estaria malmesa d'antic aquesta paret lateral. El cert és que quan es va fer l'edifici del n.14, la torre ja no conservava les seves mides originals i en aquest punt hi van col·locar finestres o sortides cap al celobert en tots els pisos, excepte a la planta baixa on la paret original es va mantenir. Cal recordar que al aixecar-se l'actual edifici que ocupa l'interior de la torre (la finca de Baixada de Caçador n.6) ja es va fer una nova paret lateral de maons més endins, amb finestres, fins al capdamunt.

(Planimetria d'elaboració pròpia. Font: Ajuntament de Barcelona).

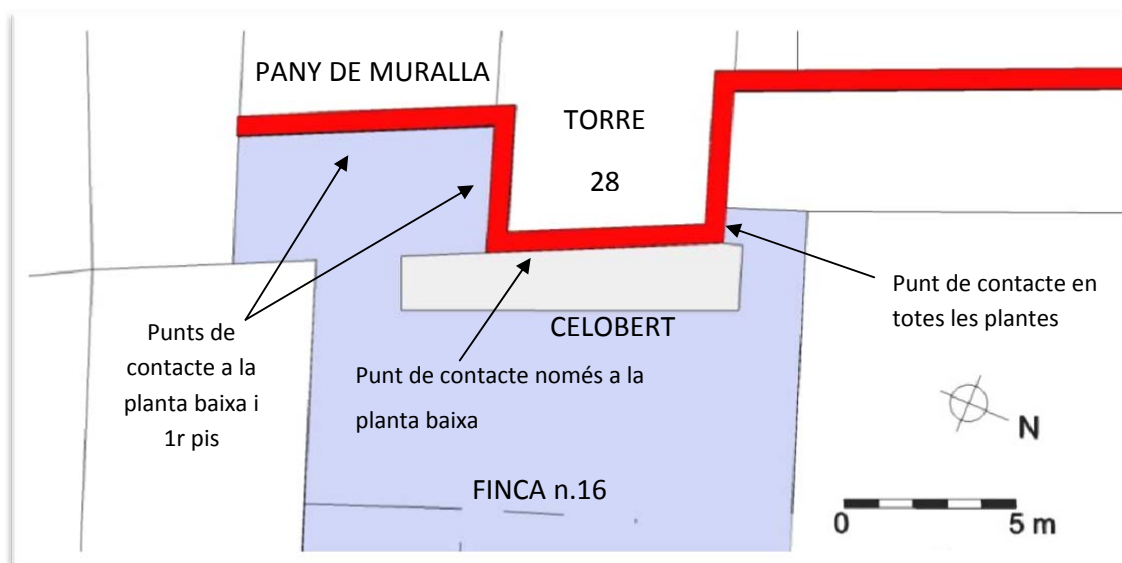

3.4. LA FINCA DE SOTSTINENT NAVARRO, 16

L'edifici n.16 al formar part del mateix projecte constructiu que la finca veïna del n.14 és, doncs, d'igual estructura. Consta de planta baixa i quatre pisos, més un terrat on també s'hi va afegir un cinquè pis en la banda que dona a la façana principal.

Aquest bloc presenta més complexitat ja que les zones amb elements estructurals que tenen un contacte directe amb la muralla varien als diferents pisos. Això és degut a que el pati posterior de la finca, (que era molt estret), tot i que separa les dues estructures, s'aixeca només a partir del primer pis. És a dir que a la planta baixa si que hi ha diversos espais que s'adossen amb parets o revestiments a la cara frontal de la torre 28. Val a dir que la cara frontal i la lateral meridional de la torre 28, del primer pis en amunt, han estat restaurades recentment durant els treballs d'adequació de la finca del carrer Lledó n.7 com a hotel. Pel que fa a la cara lateral septentrional de la torre 28, aquí si que hi una petita zona de contacte directe, des de la cantonada nord i en un tram de 1,05 m. de llarg, que es manté en tots els pisos. De la mateixa manera, ens trobem que en la zona sud de la torre 28, l'edifici mantenia habitacions i espais a la planta baixa i també al primer pis, adossades al llarg de tot aquest lateral meridional de la torre i al pany de muralla següent fins la finca veïna. Però més amunt, a l'alçada del segon pis, apareix una arcada, que va fins a la torre 29, i que sustenta els pisos superiors de la finca de Lledó 7. L'arcada també ha estat restaurada recentment. I és aquesta arcada la que delimita realment les finques de Lledó 7 i Sotstinent Navarro 16, ja que en planta el cadastre no ho mostra però ja d'antic es van repartir l'espai en alçat. De l'arcada en avall per a una propietat i en amunt per a l'altra⁶.

⁶ Caballé, F.; González, R. 2012.

(Planimetria d'elaboració pròpia. Font: Ajuntament de Barcelona).

4. DESCRIPCIÓ DEL PROCÉS D'ENDERROC

4.1. L'ENDERROC DE LA FINCA DE SOTSTINENT NAVARRO, 14

Com acabem d'explicar, l'edifici núm. 14 només presenta una petita zona de contacte directe amb la torre 27 de la muralla romana. És en aquest punt on vam concentrar la nostra atenció els primers dies. Per tenir una idea aproximada de quina manera s'adossaven les dues estructures, abans de començar amb l'enderroc es va decidir fer un seguit de repicats puntuals de les parets afectades en tots els pisos. Així vam comprovar com darrera dels revestiments sortien els maons de la paret posterior de la finca i en cap cas es recolzaven els acabats directament sobre el parament de la torre.

Des del terrat fins al límit entre el primer pis i la planta baixa es va anar separant la finca n.14 de la torre 27 sense major incidència. Així vam poder comprovar com apareixien els diferents paraments del seu alçat, que ja eren perfectament visibles en les cares nord i frontal. Precisament les parts corresponents als paraments romans són els que s'han conservat més bé tot i les petites alteracions que han patit (sobretot els forats dels encaixos de les bigues d'anteriors edificis), mentre que les parts d'època medieval i moderna que es van aixecar a sobre van quedar més afectades per les modificacions de les construccions més recents.

De baix a dalt el primer que trobem és el parament de grans carreus d'*opus quadratum* de la base (UE 1), comuns al llenç i a les torres de la muralla. Es conserven els carreus en una alçada d'uns 6 metres si ho mesurem des del paviment del solar del n.12 (cares frontal i lateral nord), però se li han d'afegir encara 1,8 metres si ho calculem des del pati interior (lateral sud). Coronant aquesta part apareixen les restes de la cornisa que separava el tram següent (UE 2). De fet només s'aprecia la filera de carreus més estrets que formaven la cornisa (de 25cm d'ample) però no es conserven les motlures decoratives que sobresortien ja que es van repicar en totes les cares, segurament per igualar la línia de façana de les torres en el moment d'adossar-hi nous edificis.

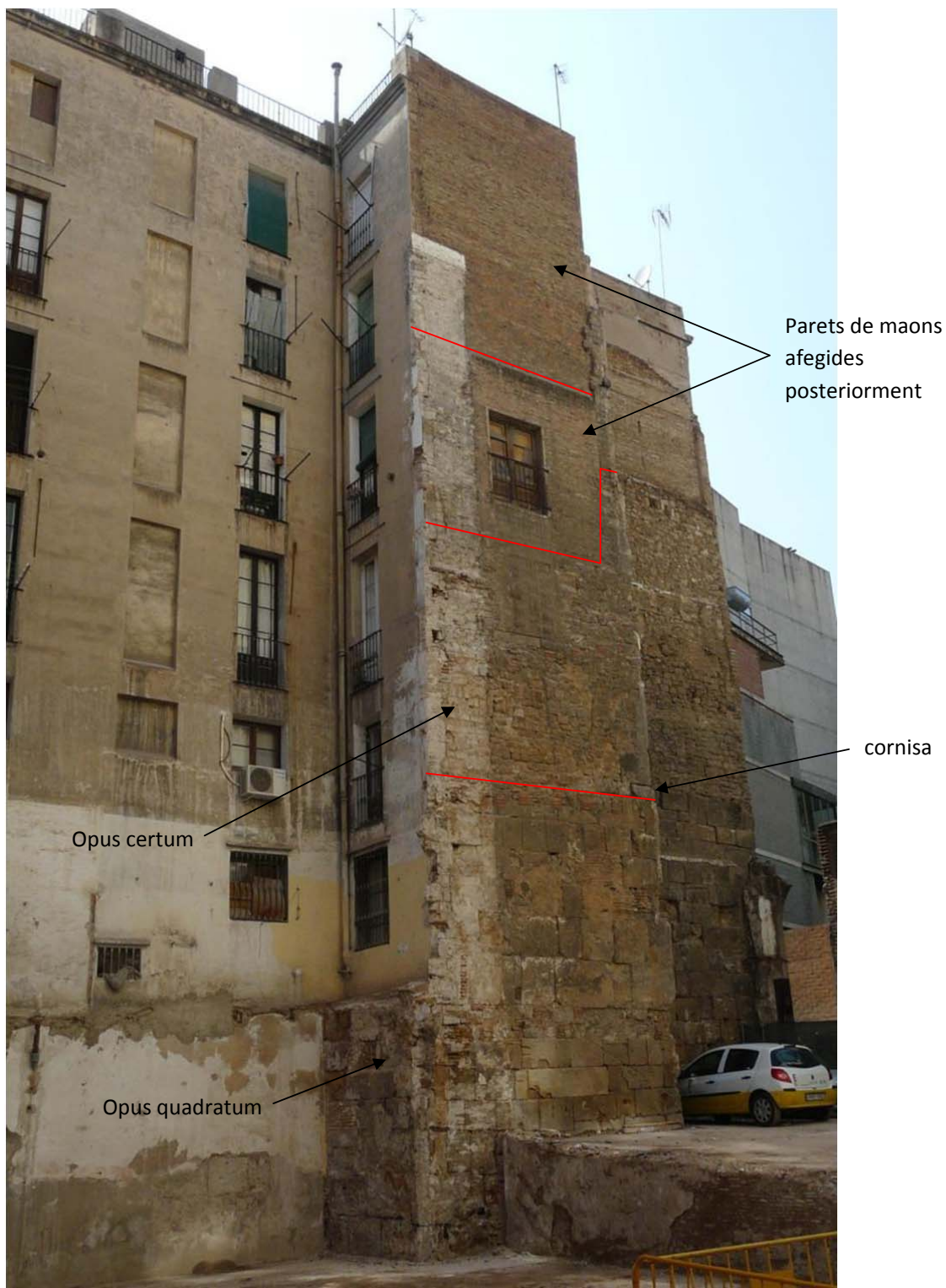
En un segon tram apareixen els paraments d'*opus certum* (UE 3) amb que s'aixecaven els cossos de les torres romanes pròpiament dites. El morter que el lligava és distingeix clarament i és de color marró ataronjat i poc consistent. Aquesta part té una alçada de gairebé 7 metres. Aquí és on hi havia les portes del pas de ronda (desaparegudes en la construcció de l'actual edifici de Baixada de Caçador n.6), i on hi havia també les finestres

en totes les cares, de les que dues són clarament visibles al lateral nord (el del solar) tot i estar en molt mal estat. També s'aprecia l'arrencada de l'arc amb les dovelles d'obra cuita d'una de les **finestres** de la cara frontal, concretament la que estaria situada a l'esquerra en el pis inferior de la torre 27. Just per sobre hi ha un finestral rectangular tapiat, col·locat al centre, segurament d'època moderna.

En aquest tram del cos superior de la torre també hem localitzat unes **cornises** molt senzilles, amb prou feines visibles perquè estan repicades, fetes a base de tres filades de maons que originalment resseguien totes les cares de la torres remarcant la separació entre el primer pis i el segon (UE 7), i el límit superior d'aquest mateix cos (UE 8, només visible a la cara lateral nord). No queda clar la forma exacte que deurien tenir degut al seu mal estat, que no és millor a la torre 28 on també hi són. Però en altres torres del carrer Sotstinent Navarro les han restituint, només a la franja superior, i sobresurten fent una cornisa senzilla. Tampoc sabem si ja existien en l'obra original, però al parament que s'aixeca a sobre del pany de muralla ocupat pel solar del n.12, ja d'època medieval com a mínim, també s'entreveuen unes filades de maons en la mateixa línia de la cornisa inferior, encara que només en la part més propera a la torre 27. Just per sobre del finestral tapiat és on trobem una modificació important del parament. Ara la cara frontal s'aixeca amb maons ja fins al capdamunt de la torre, i només conserva els paraments romans i medievals a la cantonada. Per contra, a la cara lateral nord de la torre si es conserva tot l'alçat de la paret *d'opus certum* de la torre romana original i fins i tot les remuntes medievals o modernes de pedres més irregulars (UE 6).

La part de maons també té dos trams diferenciats. En l'inferior, de maons més estrets i irregulars (UE 4), s'hi va conservar un gran **finestral**, segurament anterior i que deuria ser modificat ja que sembla que se'n va tapiar la part baixa. El tram superior, que s'inicia justament on hi havia el paviment del terrat de la finca n.14, és de maons més grossos i regulars (UE 5), no té cap obertura i la paret s'aixeca uns 10 cm més endins de la línia de la resta de la torre. Hem observat com alguns carreus de l'*opus quadratum* conserven parcialment una pintura o enlluït blanc, com una capa de calç, que és semblant, si no el mateix, al que hi ha als grans carreus d'altres parts del pany de muralla o de la torre 28. Es fa difícil precisar de quan son aquests enlluïts. De fet, hem trobat petites restes de pintures o revestiments, a gairebé tots els paraments de la muralla, tant les parts romanes com a les remuntes medievals o modernes, i no serà fins el seu estudi i restauració que es podran adscriure (o no) a un moment o altre.

Fotografia de la part de muralla corresponent a la finca de Sotstinent Navarro n.14, amb la senyalització de les diferents parts del parament de la Torre 27.

El procés de desconexió de la part de paret adossada a la torre 27 es va anar fent sense complicacions al mateix moment que s'anaven enderrocant els diferents pisos de forma manual. Ja hem comentat que es va fer a mà l'enderroc de la part posterior de les finques, de tota una zona de seguretat al voltant d'uns 5 metres en una línia paral·lela a la muralla, ja que utilitzant maquinària pesant es corria el risc de no ser tant precís i hi havia la possibilitat de malmetre l'estructura de la muralla

L'edifici tenia una paret posterior de 30cms de gruix feta de maons i morter (UE 9), que donava al pati de llums i que es recolzava directament sobre el lateral sud de la torre 27, just a la cantonada, i a partir d'aquí ja s'adossava a la cara frontal de la torre, però ara amb una paret més estreta (UE 11), de 15-20 cms de gruix segons els pisos, feta amb una filera de maons que "s'enganxaven" a la torre amb una base de morter que lligava físicament les estructures, al llarg de 1.30 m (1.80 m a la planta baixa). Per altra banda, la paret que feia de façana lateral de l'edifici (UE 10), la que dona al solar, de només 15 cms de gruix, també s'adossava a la torre sense estar travada amb el seu parament. Pot sobtar que aquesta paret lateral fos tan estreta, però això és perquè en el seu moment era només la paret mitgera amb la finca veïna del n.12, però ha actuat com a façana lateral des de l'enderroc d'aquest bloc ja fa uns quants anys.

Pel que fa a l'enderroc de la planta baixa, ja hem comentat com la torre 27 es va veure reduïda en les seves mides originals, perdent uns 50 cms de gruix en la seva cara sud. És per això que aquest lateral només conserva una petita part del parament original romà i cap resta de les remuntés medievals i d'època moderna. Es manté, però, gran part de la base d'*opus quadratum* -que ha anat apareixent sense problemes darrera de l'envà (UE 23) i la preparació (UE 24) que el tapaven- però no en tot el seu alçat, només uns 4 metres, els que corresponen a l'alçada de la planta baixa. A partir d'aquí s'hi va fer un petit balconet que donava al celobert i que s'accedia des del primer pis. El balcó es recolzava a sobre dels carreus retallats amb un paviment de rajols amb preparació de morter (UE 22). Aquí es va aixecar una nova paret de maons més endins (UE 12), pertanyent de fet a la finca de Baixada del Caçador n.6, que té una amplada de 30 cms de gruix i que és ben visible en tota la cara frontal de la torre 27.

Tampoc hi ha hagut cap complicació en la desconexió de la paret posterior (UE 9) a la planta baixa, que aquí es recolzava en la cantonada original de la torre 27, on hem observat que tots els carreus cantoners estan retallats just a l'angle i queden en forma de xamfrà. Pel

que fa a la separació de la paret adossada a la cara frontal de la torre (UE 11), hem trobat com ha perviscut entre l'aparell de maons de la paret una peça sortint de pedra, segurament una mènsula (UE 25). Aquest element de suport està col·locat gairebé a la cantonada de la cara frontal de la torre, i té unes mides de 13 cms tant d'amplada com d'alçada, i de 26 cms de llargada, tot i que potser era més llarg ja que pel cantó sud està repicat. La mènsula pensem que no pertany al parament romà original, ja que està encastada en una intrusió que trenca i modifica l'*opus quadratum*, i està reblerta amb maons i morter. Si bé en d'altres torres de la muralla també han aparegut altres mènsules semblants, no se'n troben a la part baixa dels grans carreus, sinó sempre als cossos elevats de les torres.

4.1.1. Seguiment fotogràfic de l'enderroc de la finca de Sotstinent Navarro, 14

Sotstinent Navarro, 14. Vista del terrat de la finca i de les parets posterior (oest) i lateral (nord) que s'adossen a la torre 27

Sotstinent Navarro, 14. Enderroc del terrat i detall de com s'anava alliberant el parament frontal de la torre 27

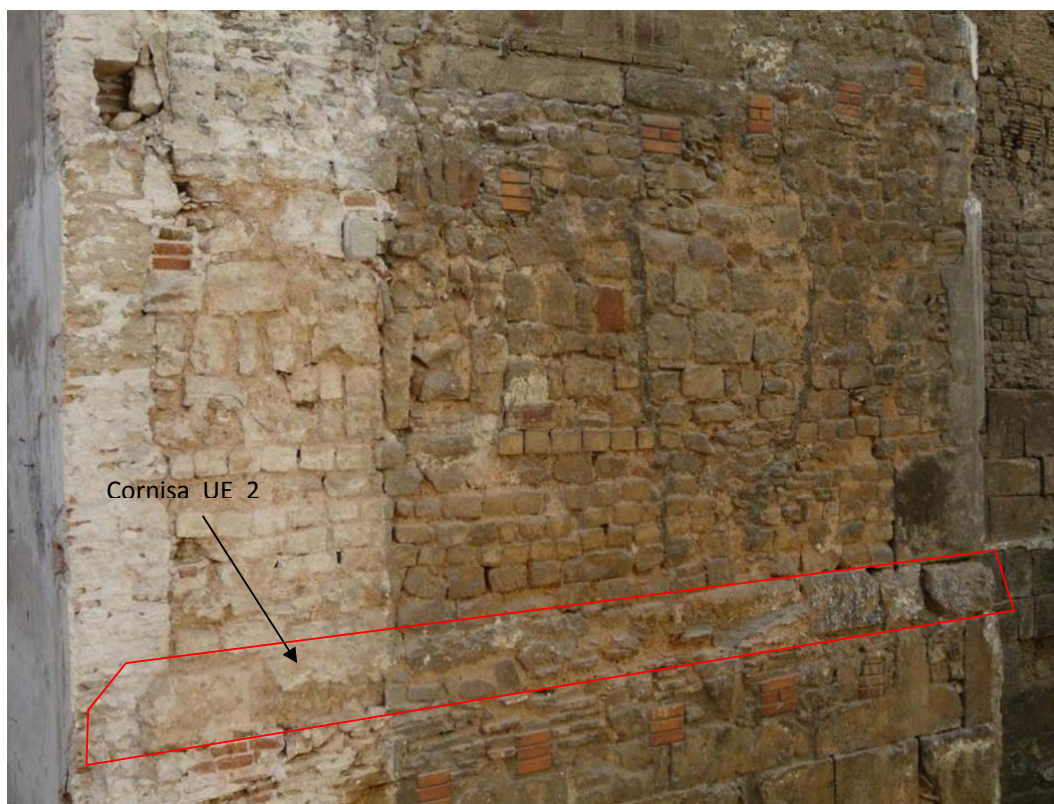
Sotstinent Navarro, 14. Enderroc manual del 4t i del 3r pis

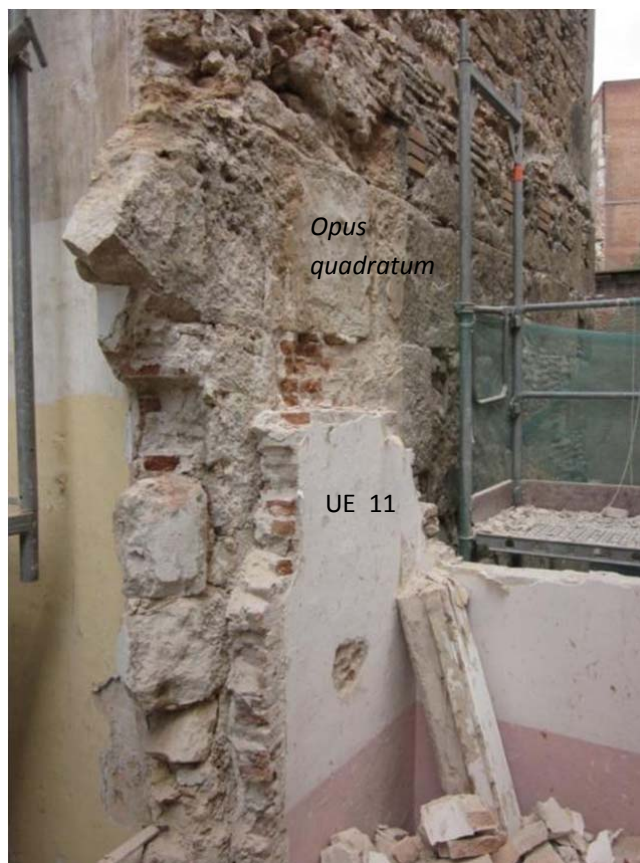

Sotstinent Navarro, 14.

Enderroc del 2n pis.

A baix. Vista general del parament d'*opus certum* de la torre romana. S'hi pot apreciar la cornisa repicada (UE 2).

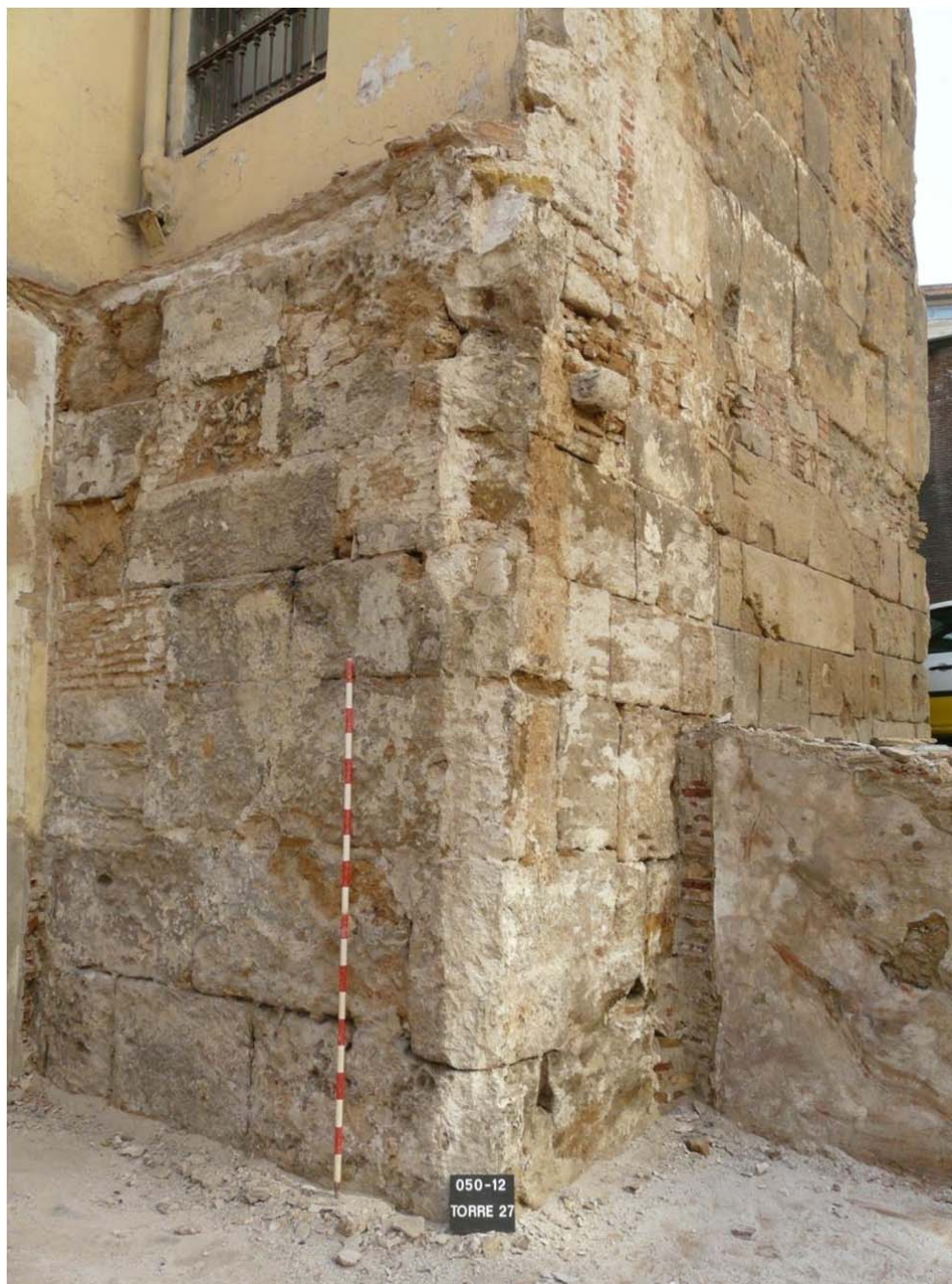
Sotstinent Navarro, 14.

Enderroc del 1r pis. Detall de com s'adossa la paret (UE 11) directament a sobre de l'*opus quadratum* (UE 1), del qual, curiosament, se'n van conservar i reaprofitar alguns carreus en la factura de la paret posterior que arrenca a la cantonada de la torre (UE 9).

Sotstinent Navarro ,14. A dalt. Vista de l'enderroc des del terrat de la finca veïna de Baixada del Caçador, 6. A baix. Enderroc de la planta baixa.

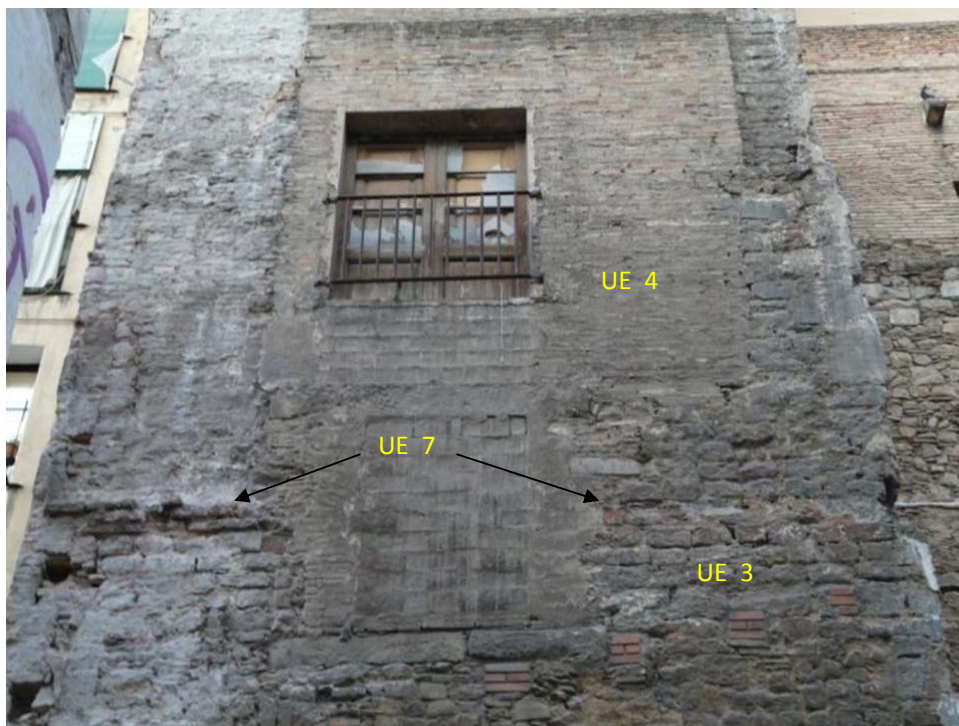

Sotstinent Navarro, 14. Aspecte definitiu de la part inferior de la torre 27. Podem observar com els carreus de la cantonada estan repicats en l'angle i tenen forma de xamfrà.

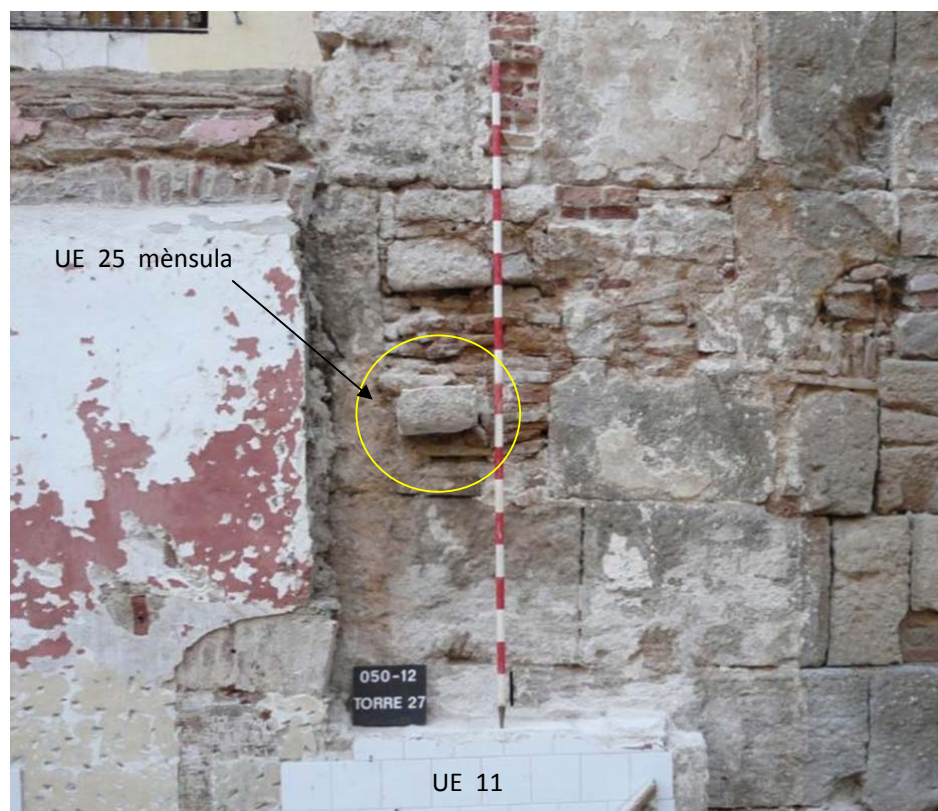

4.1.2. Elements estructurals destacables de la cara frontal de la Torre 27

Detall de les restes que correspondrien a la finestra romana inferior esquerra de la cara frontal

Detall del parament original *d'opus certum* (UE 3) i la modificació de maons posterior (UE 4). Observis també les filades de maons a mode de cornisa (UE 7)

Vista general de la mènula (UE 25) que es va documentar lligada amb la paret (UE 11) que s'adossava a la torre.

Vista general de la mènula (UE 25) que es va documentar lligada amb la paret (UE 11) que s'adossava a la torre.

4.2 L'ENDERROC DE LA FINCA DE SOTSTINENT NAVARRO, 16

Aquest edifici presenta diferents punts de contacte directe amb la muralla. No hem trobat complicacions per “desconnectar” de la muralla els elements estructurals de l'edifici ja que cap d'ells estava lligat amb el parament de la torre 28 o del pany de muralla següent.

Durant les obres de rehabilitació de la finca de Lledó 7, la torre 28 ha estat “restaurada” en la seva cara frontal i lateral, i presenta en l'actualitat una mena d'arrebossat que ha cobert la major part del parament. Les parts corresponents a la planta baixa de l'edifici només han quedat visibles després de l'enderroc. Aquesta part inferior de la torre 28 presentava diferents preparacions o parets que s'hi adossaven, la majoria de les quals s'han mantingut enganxades, ja fos perquè no s'hi ha pogut accedir o, com ja s'ha dit, perquè així protegeixen el parament fins que no se'n faci l'estudi i restauració definitiu.

Només el parament de la cara nord de la torre 28 s'ha pogut veure en la seva pràctica totalitat després de retirar-ne les parts adossades, i hem de dir que s'ha conservat en bastant bon estat. És per això que el farem servir de guia en la descripció dels elements localitzats a la part de la muralla corresponen a l'edifici n.16.

Així veiem que, de baix a dalt, el primer tram l'ocupen els grans carreus *d'opus quadratum* (UE 1), comuns a la cortina murària i a la base de les torres. Coronant aquesta part apareix una filada de carreus més estrets i allargats que formen la cornisa (UE 15), de 35cm d'ample, majors que a la torre 27, de la que també ha estat repicada la decoració de motlures, excepte en una petita part on s'ha conservat un tros de la cornisa motllurada original en força bon estat (UE 16). No és casualitat la pervivència de només un trosset ja que es correspon amb l'ample del mur posterior de la finca (UE 9), de poc més de 30cm. És a dir, que en la construcció dels edificis a mitjan del s. XIX és quan es van repicar les cornises, i la única part que sobresortia que no els hi feia nosa era el punt on van aixecar la paret i la van recolzar a la torre. Per aquest motiu s'ha mantingut intacte només un trosset, formant part d'una nova paret amb la que ara estava lligada.

Com passava a la torre 27, els grans blocs de pedra també conserven restes d'una fina capa com un enlluït de calç, que segurament havia estat de color blanc però ara és més aviat gris clar. I és curiós observar com aquesta capa fina també cobreix la pedra del tros de motllura decorativa que s'ha conservat.

Per sobre la cornisa comença el tram de carreus molt més petits però regulars i ben col·locats d'*opus certum* (UE 17) amb que s'aixecaven les dues plantes del les torres. A la cantonada els carreus són molt més grans i estan més ben treballats. Des d'aquí fins gairebé dalt de tot, la paret lateral va ser pintada de blanc (ja en un moment bastant recent, segurament quan es va pintar la resta del celobert) fet que a vegades amaga una mica el parament. Tot i la pintura, per sota a vegades també es pot apreciar el morter que lliga les pedres, que és bastant flonjo i de color marró clar. En aquesta part hem pogut identificar una **finestra** romana (la que correspondria al pis inferior d'aquest lateral nord) que està tapiada i amb la part superior malmesa per l'obertura d'una altra finestra posterior. En la cara frontal també s'aprecia perfectament la finestra romana corresponent a la planta inferior dreta.

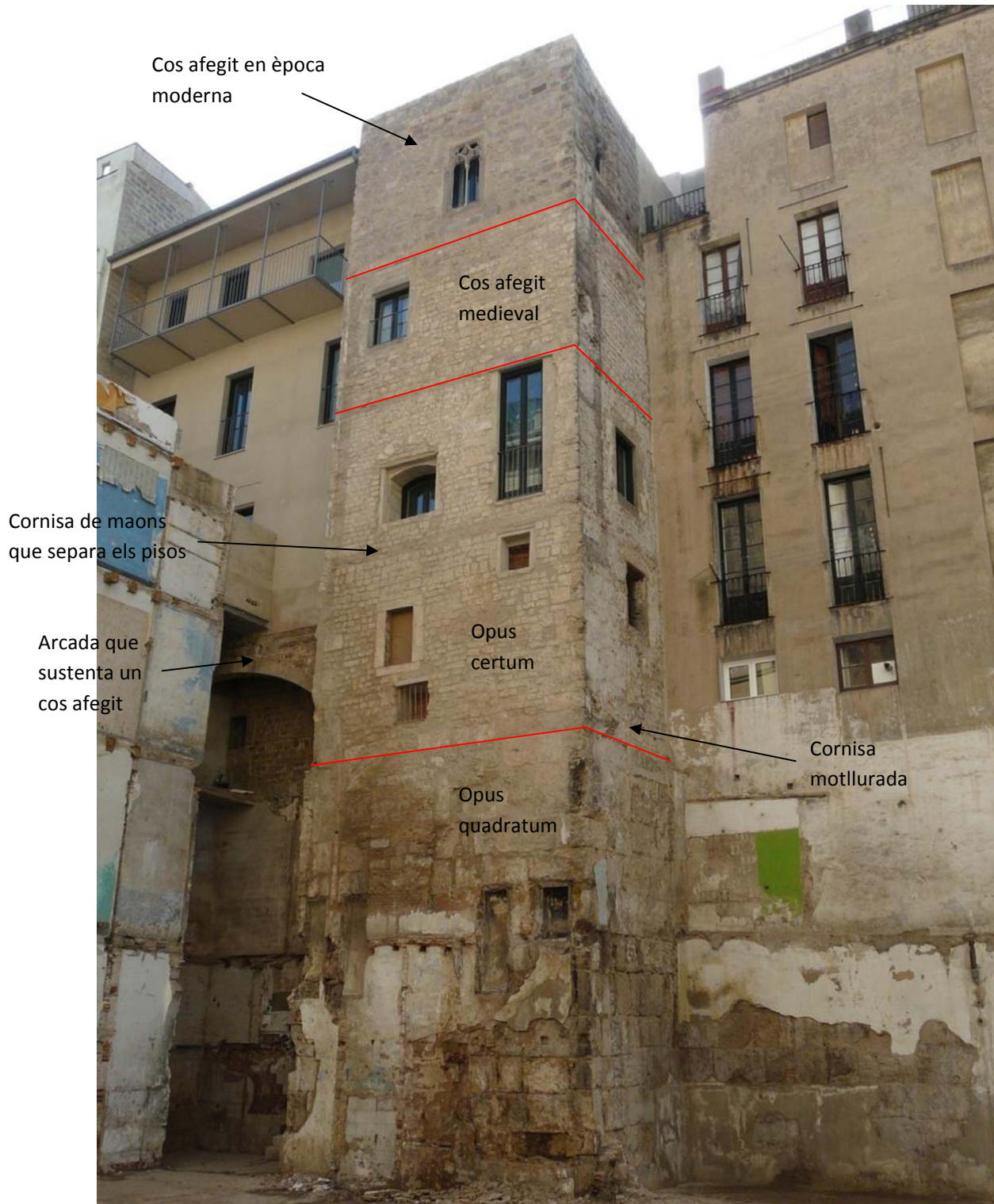
És en aquest cos superior de la torre romana, on anaven les finestres, on es poden veure (tal i com passava a la torre 27, però aquí més clarament) dues línies de maons a mode de cornises que remarquen els dos pisos al llarg de totes les cares laterals i frontals de la torre 28. Es tracta de tres filades de maons que ressaltaven tant la separació entre els dos pisos (UE 18) com el límit superior de la torre (UE 19).

Més amunt trobem les parets també fetes de blocs de pedra petits i mitjans (UE 20), que corresponen a un afegit posterior, segurament baix medieval. Tenen un carreuat gairebé igual que el de l'*opus certum*, potser una miqueta més gran i regular. I també usen carreus més grans i ben treballats a les cantonades.

Ja en la part final apareix un canvi de parament important. Ara apareixen files de carreus més grans i de bona factura amb filades de maons estrets entre elles (UE 21). Sembla que aquest cos afegit seria d'època moderna. Cal observar com en tota la part alçada de la torre 28 i també en el pany de muralla següent, al llarg del temps s'hi van fer diferents obertures o finestres, de formes i mides diverses.

Fotografia de la part de muralla corresponent a la finca de Sotstinent Navarro n.16, amb la senyalització de les diferents parts del seu parament

La primera zona de contacte que es va anar separant a mida que s'enderrocava l'edifici des del terrat a la planta baixa, va ser la petita paret que s'adossava al lateral nord de la torre 28, en un tram de poc més d'un metre de llarg, i que corresponia a un petit espai que ocupava el reclau que feia l'edifici en aquest punt. Espai ocupat en tots els pisos per una habitació molt petita que donava al pati de llums. Fins i tot al terrat s'hi va fer un quartet en aquesta cantonada. Com es va fer amb la torre 27, aquí també es van realitzar una sèrie de repicats de les parets, previs a l'enderroc, per tal de fer-nos una idea de què ens trobaríem.

Aquest reclau que feia l'edifici estava delimitat de la següent manera: D'una banda, per la paret posterior de la finca (UE 9), compartida amb la finca veïna i que dona al celobert d'aquesta. És una paret de maons i morter d'uns 30cm de gruix que va perpendicular al lateral de la torre 28 i s'hi adossa directament sense malmetre el parament original. Després hi ha un revestiment senzill de morter de 4-5 cm de gruix (UE 13), que va des de la UE 9 fins la cantonada al llarg de 72cm, recolzat també directament sobre la paret lateral de la torre, i que ha anat desprenent-se molt fàcilment. En aquesta base s'hi enganxa la paret que tanca i dona forma al reclau (seguint la línia de la cara frontal de la torre 28), que és d'una sola filada de maons molt estrets, com rajols (UE 14).

Cal dir que en l'aparell d'aquesta paret posterior que tanca les dues finques (UE 9), i només a l'alçada del 1r pis, es van utilitzar carreus de mida mitjana (30-40 cm de llarg per 10-15 cm d'ample), barrejats amb els maons, que es possible que formessin part d'algun tram de la muralla o d'algun edifici annex que es va desmuntar.

L'altra zona de contacte directe de la finca n.16 afecta a tot el traçat de la muralla, és a dir les cares frontal i lateral sud de la torre 28 i al pany de muralla següent. Però ja hem destacat que no s'hi adossen tots els pisos de la finca, només les part baixes.

Pel que fa a la cara frontal de la torre 28, i només a l'alçada de la planta baixa (ja que per sobre hi havia el pati de llums de la finca), la finca tenia diversos espais o habitacions que quedaven adossats al parament amb un revestiment de maons plans i morter (UE 29) a sobre del qual s'hi van posar rajoles blanques. En alguns punts s'ha repicat i ha anat sortint l'*opus quadratum*.

Val a dir que aquesta part baixa de la cara frontal presenta moltes alteracions, com són tot un seguit d'encaixos rectangulars que venien de les habitacions de la planta baixa, com si fossin sortides d'aire cap al celobert. I també hi ha les restes de dos baixants o desaigües,

un de cilindres ceràmics i l'altre de caixa de maons, que s'encasten al parament i el malmeten. Però sobretot destaca una gran intrusió que rebenta una bona part de l'*opus quadratum*, reblerta de maons i carreus reaprofitats.

El mateix revestiment de maons plans i morter (UE 29), amb rajoles o sense, seguia en tota la part del reclau que fa l'edifici entre la cara sud de la torre, la cortina murària que segueix i les parets que delimiten amb la finca veïna del n.18. Aquí l'edifici hi tenia espais i habitacions també en el primer pis (que ja que estaven en estat semi ruïnós abans de l'enderroc). Recordem que just per sobre del primer pis, aquest espai del reclau pertanyia a la finca de Lledó n.7, ja que s'hi aixecava una arcada de pedra (UE 26) que sustentava un cos volat. L'arcada va fins la torre 29, tot i que no es visible, i era una manera de guanyar espai que també trobem en altres punts de la muralla. La cronologia d'aquests cossos que sobresurten no la sabem, però hem de dir que les parets, de blocs treballats amb filades de maons entremig, són de idèntica factura que les del cos superior de la torre (UE 21).

Des de la planta baixa, l'accés a aquest reclau de l'edifici es feia per sota d'una arcada de maons en forma de plec de llibre (UE 27) que s'encaixa a la cantonada de la torre, tot trencant un gran carreu.

Un element que ens ha sorprès és la aparició a la cara sud de la torre 28 d'una petita cavitat o espluga feta al seu interior (UE 30), buidant el rebliment massís de pedra i morter (*opus caementicium*). El seu accés es feia per una obertura de 1,75 metres d'alt per 1,25 d'ample, amb un marc de fusta i amb la part baixa tapiada amb maons moderns. S'hi han conservat unes portes dobles de fusta, i fins i tot disposava de llum elèctrica. L'interior és com una cova amb el sostre en forma de volta, amb les parets encalades, i amb una profunditat màxima de 2 metres i un ample de 1,7. Al costat de la porta, hi ha un tros de la paret de la torre feta amb maons (UE 31), que tapien una part de la cavitat més estreta, d'uns 50cm, com si fos un armari. És difícil esbrinar l'origen d'aquest espai, però és segur que es va anar reformant i adaptant al llarg del temps. Una mica per sobre del límit del primer pis, gairebé a la cantonada d'aquesta paret, també hi ha un petit armariet, de 70 per 50 cm d'obertura, però que no hem pogut obrir i veure l'interior.

Per acabar farem esment del parament superior que es conserva sobre del pany de muralla que va fins la torre 29. Es tracta d'una paret de blocs de pedra de mida mitjana (UE 28), amb dues finestres quadrades emmarcades en carreus allargats, que seria un afegit d'època medieval darrera del qual encara es conserva el pas de ronda original.

4.2.1. Seguiment fotogràfic de l'enderroc de Sotstinent Navarro, 16

Sotstinent Navarro, 16.

Vista del coronament de la torre 28 des del terrat. Es pot veure el mur posterior de les dues finques (UE 9) i el quartet que ocupava el reclau.

A baix, esquerra. Detall del quartet del terrat amb el mur posterior (UE 9) adossat al lateral de la torre 28.

A baix, dreta. Mostra del parament medieval (UE 20) de la torre 28.

Sotstinent Navarro, 16. Diverses vistes de l'enderroc del 4t pis : A l'esquerra, detall del repicat de l'habitació que ocupava el reclau de l'edifici. A la dreta, enderroc manual de la paret mitgera entre les dues finques n.14 i n.16.

Sotstinent Navarro, 16. Enderroc del 4t pis. Vista del parament lateral de la torre 28 on s'aprecia la filada de maons (UE 19) que marca el capdamunt de la torre romana i l'inici de la remunta medieval (UE 20).

Sotstinent Navarro, 16. En l'enderroc de la part baixa del 3r pis s'ha pogut apreciar en detall la cornisa de maons (UE 18) de la cara nord de la torre 28.

Vista de la torre 28 i de la paret mitgera entre les dues finques a l'alçada del 2n pis.

Sotstinent Navarro, 16. Vista de la torre 28 a l'alçada del 1r i del 2n pis de la finca. Es pot veure el tros de cornisa motllurada que ha perviscut (UE 16), alineat amb el mur posterior (UE 9) que s'adossa a la torre. També s'aprecia la finestra romana tapiada, i la cornisa repicada de maons (UE 18) que remarcava la separació entre els pisos de la torre.

Sotstinent Navarro, 16.

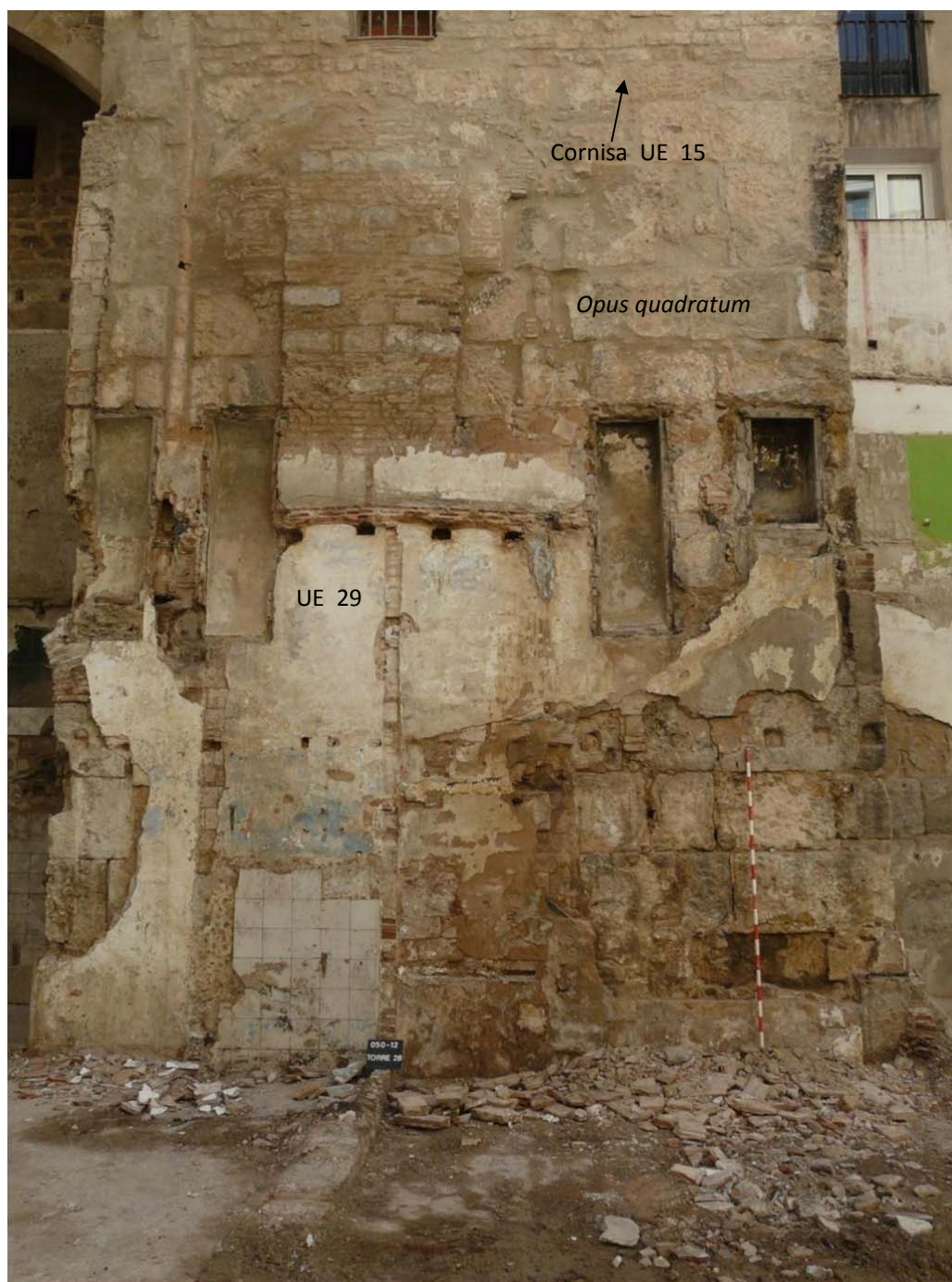
A dalt. Vista de l'espai de la finca en forma de reclau entre la cara sud de la torre 28 i el pany de muralla. Es pot observar l'arcada de maons (UE 27) que hi donava accés des de la planta baixa.

A baix. Vista general del solar de la finca encara mig ple de runa.

Es pot apreciar l'arcada (UE 26) que sustenta un cos elevat que sobresurt del pany de la muralla, amb la paret de pedra aixecada sobre el pas de ronda que queda a l'interior (UE 28).

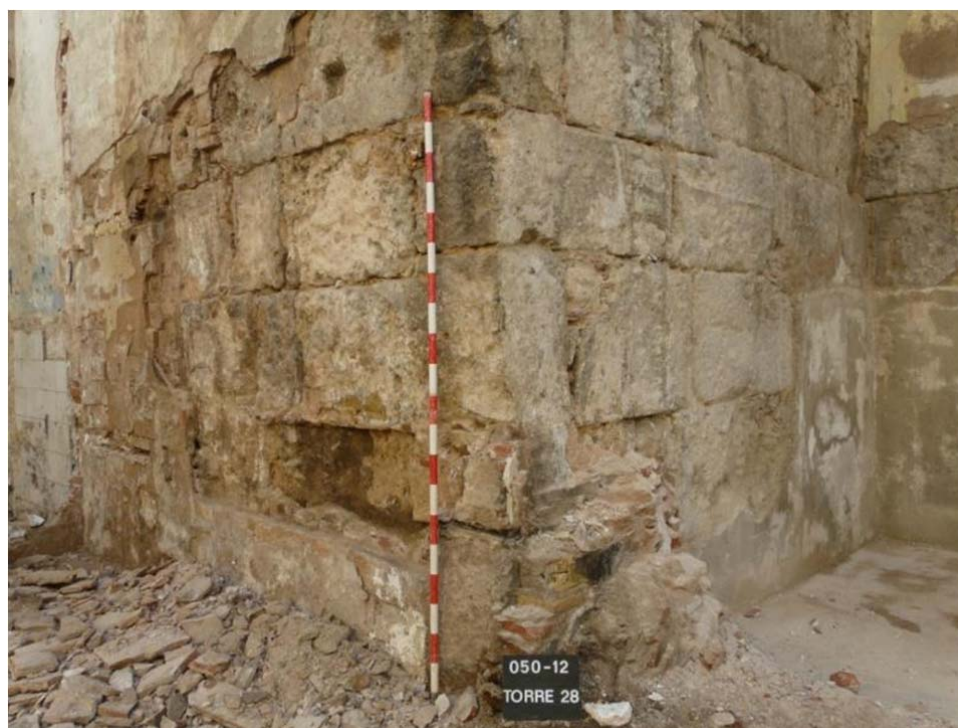

Sotstinent Navarro, 16. Vista general de la cara frontal de la torre 28 a l'alçada del primer pis i de la planta baixa. El parament d' *opus quadratum* encara conserva gran part del revestiment que el cobria (UE 29). També són ben visibles les múltiples alteracions que ha sofert.

Sotstinent Navarro, 16.

Vistes de les dues cantonades de la torre 28 on es pot apreciar millor com s'adossaven els revestiments (UE 29) de la planta baixa a l'*opus quadratum*

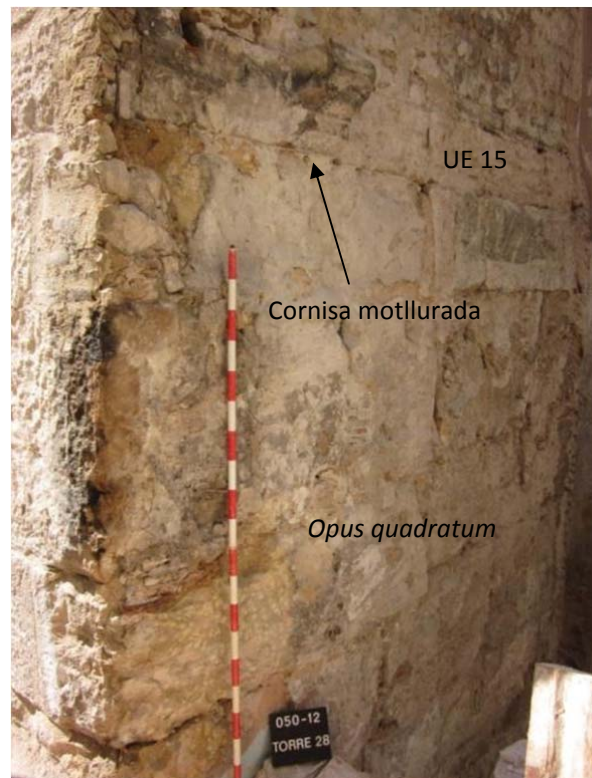

4.2.2. Elements estructurals destacables del parament de la muralla a la finca Sotstinent Navarro, 16

Sotstinent Navarro, 16. Detall de la finestra romana inferior del lateral nord de la torre 28.

Sotstinent Navarro, 16. Vista general del parament d'*opus quadratum* (UE 1) del lateral nord de la torre 28, on veiem la cornisa de pedra repicada (UE 15), amb el tros de relleu original que ha perviscut (UE 16).

Sotstinent Navarro, 16. Diferents vistes en detall de la cornisa motllurada (UE 16) apareguda a la cara lateral nord de la torre 28.

Sotstinent Navarro, 16.

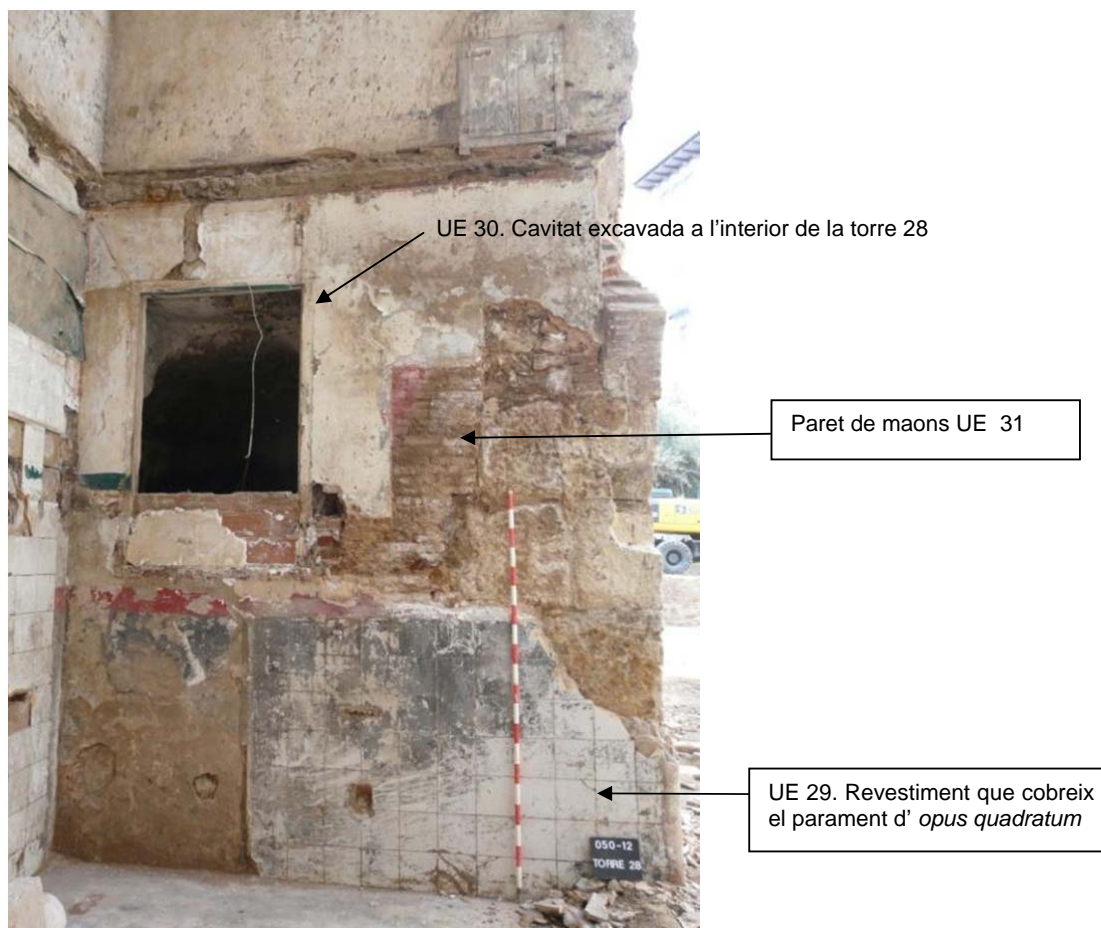
Detall de la finestra romana que, tot i estar tapiada, ha perviscut intacte i es reconeix perfectament a la cara frontal de la torre 28.

Sotstinent Navarro, 16. Vista general de la finestra en la paret d'*opus certum* (UE 17) de la torre 28

Sotstinent Navarro, 16. Vista i detall de l'arcada (UE 26) entre les torres 28 i 29.

Sotstinent Navarro ,16.

A dalt. Vista general de la cavitat (UE 30) excavada a l'interior de la torre 28.

A baix. Detall de l'entrada.

Sotstinent Navarro, 16. Detall de l'interior de la cavitat (UE 30) excavada a l'interior de la torre 28.

5. CONSIDERACIONS FINALS

L'enderroc de les dues finques s'ha portat a terme sense cap incident i la desconexió de tots els elements estructurals s'ha realitzat de manera satisfactòria sense malmetre la integritat ni el parament exterior de la muralla romana ni dels seus afegits posteriors.

Durant el procés d'enderroc s'han anat separant totes les parets i la majoria de revestiments i envans que s'adossaven a la muralla i l'emascaraven. Un cop retirats han aparegut els diferents paraments de la fortificació original de finals del s. III d.C., així com les remuntes de les construccions posteriors que s'hi van afegir, ja en època baix medieval i moderna.

Hem constatat com en aquesta part de la muralla la majoria del parament està en bon estat, tant de la fortificació romana com dels afegits que s'hi van fer. És veritat que hi ha moltes intrusions degudes a les reparacions o alteracions fetes al llarg del temps, ja que abans de les actuals finques del carrer Sotstinent Navarro ja n'hi havia d'altres que s'hi recolzaven, fins i tot més directament (com es pot observar amb els molts encaixos de les bigues que s'encasten a la muralla). Fins i tot en alguns punts el parament està totalment perdut i s'ha restituit amb parets de maons i morter, o en el cas de les refaccions més antigues solen utilitzar pedres o carreus reaprofitats. És ben normal si pensem en que des del moment en que la fortificació va perdre la seva funció defensiva (sembla que al s. XIII) s'hi van anar afegint edificis que en major o en menor grau afectaven els paraments on es recolzaven. Però és també aquest emmascarament dintre del traçat urbà que ha patit la muralla, la que d'alguna manera l'ha protegit millor i l'ha fet arribar fins avui encara plenament reconeixible.

L'única zona amb una afectació important sobre el parament que hi ha en tot aquest tram de muralla és a la cara lateral meridional de la torre 27 i en la meitat aproximadament de la cortina murària següent fins la torre 28. En tota aquesta part només s'ha conservat el parament original de grans carreus de la base, al llarg del primers 4 metres conservats. A partir d'aquí va desaparèixer i al fer l'actual finca del carrer Baixada del Caçador n.6 es van aixecar les actuals parets de maons de fins a 5 pisos d'alçada. A la torre 27 la nova paret del lateral sud anava uns 50cm més endins que la línia de la torre original. Aproximadament la meitat del pany de muralla següent també ha desaparegut per sobre d'aquests 4 metres, ja que s'hi poden apreciar dues finestres que donen als baixos d'aquesta finca. És a dir, que gairebé la meitat del rebliment interior de la base de la muralla (amb un gruix de fins a 4 metres) ha estat buidat tant a la torre 27 com en la meitat del llenç de muralla següent.

Així doncs s'ha pogut recuperar un nou tram de la muralla romana que quedava amagat entre les edificacions contemporànies. I Ara són perfectament visibles les seves parts, amb tots els afegits que l'han anat modificant al llarg del temps. Però per veure'n l'aspecte final encara s'haurà d'esperar als treballs posteriors d'excavació arqueològica i d'estudi i restauració de tot el parament.

Sabadell, 24 de setembre de 2012

Jordi Barriuso
Arqueòleg Director
Arqueologia i Patrimoni ARRAGO sl

6. BIBLIOGRAFIA

Balil, A. *Las murallas romanas de Barcelona*. Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Instituto Español de Arqueología. Madrid, 1961

Beltrán de Heredia Bercero, J. (dir.) *De Barcino a Barcinona (siglos I-VII). Los restos arqueológicos de la Plaza del Rey de Barcelona*. Institut de Cultura: Museu d'Història de la Ciutat, Barcelona, 2001.

Caballé, F.; González, R. (Veclus sl.) *Estudi històrico-arquitectònic de les finques del carrer Sotstinent Navarro, 14-16*. Barcelona, 2012. Treball Inèdit.

Caballé, F., González, R., Nolasco, N., Cazeneuve, X., Forés, C., I Nogués, J. (Veclus sl.) (2004): *Estudi Històrico-arquitectònic de la finca núm. 7 del carrer Lledó de Barcelona* (2 volums), Barcelona, abril de 2004, Treball inèdit.

Miró i Alaix, N. *Noves dades sobre la muralla romana de Barcino: el pas de ronda conservat al carrer de l'Arc de Sant Ramon del Call, Quarhis, època II any 2005, n. 01*. Institut de Cultura: Museu d'Història de la Ciutat, Barcelona, 2005.

Puig, F.; Rodà, I. *Les muralles de Barcino. Noves aportacions al coneixement de l'evolució dels seus sistemes de fortificació*. Museu d'Història de Barcelona, 2010.

Roig, J.(Arrago sl.) *Memòria de la intervenció a la cala de sondeig arqueològic a la zona de la muralla romana del carrer de l'Arc de Sant Ramón del call, 11B*. Barcelona, 2006. Memòria dipositada al SAGC. Inèdita.

**MEMÒRIA DE LA INTERVENCIÓ
ARQUEOLÒGICA PREVENTIVA
DE CONTROL AL CARRER DEL
SOTSTINENT NAVARRO, 14-16**

MURALLA ROMANA (TORRES 27 i 28)

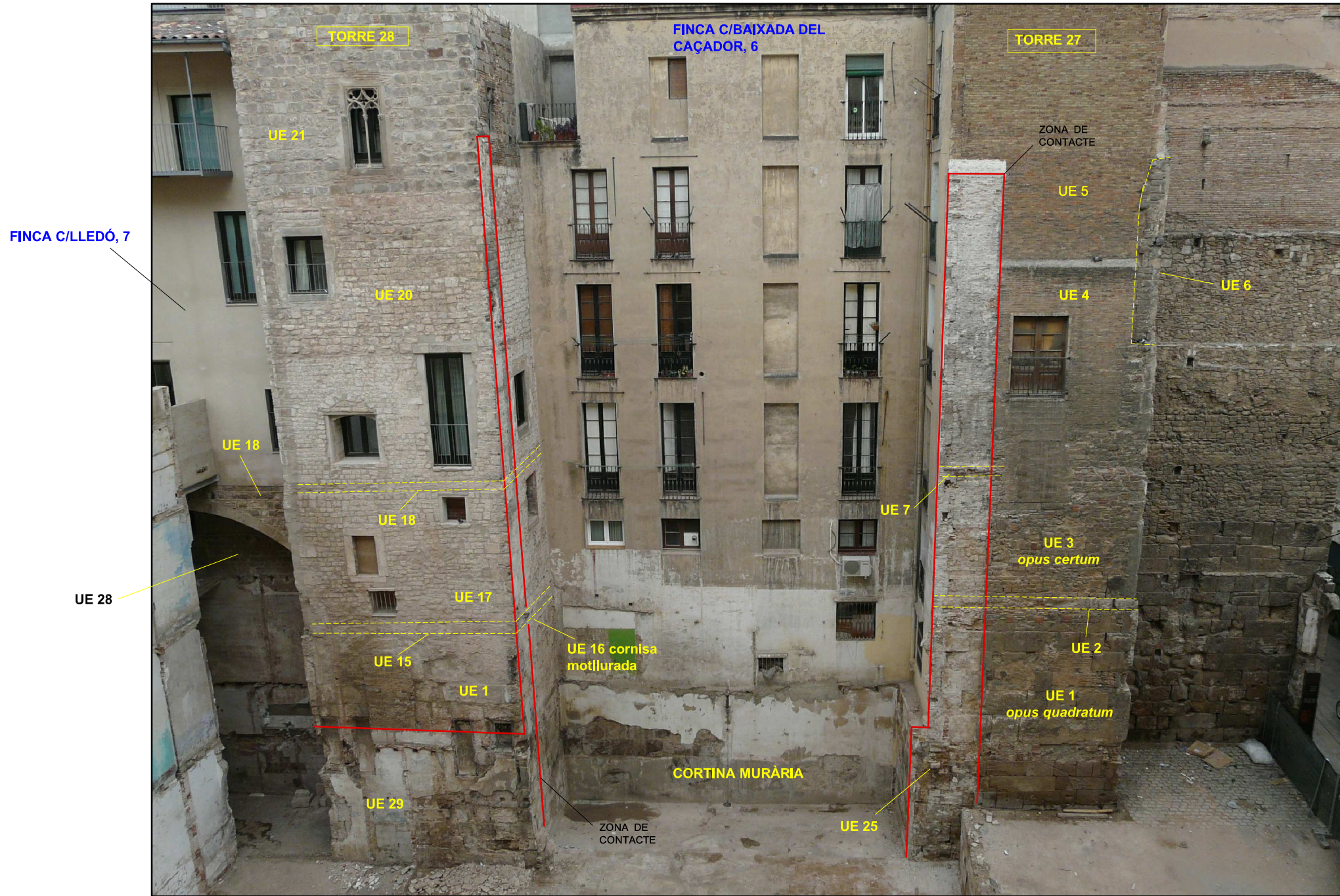
CIUTAT VELLA – BARCELONA

18 de juliol al 10 d'agost de 2012

Codi Servei d'Arqueologia de Barcelona: 050/12
Codi Generalitat de Catalunya: 8904

ANNEX 1

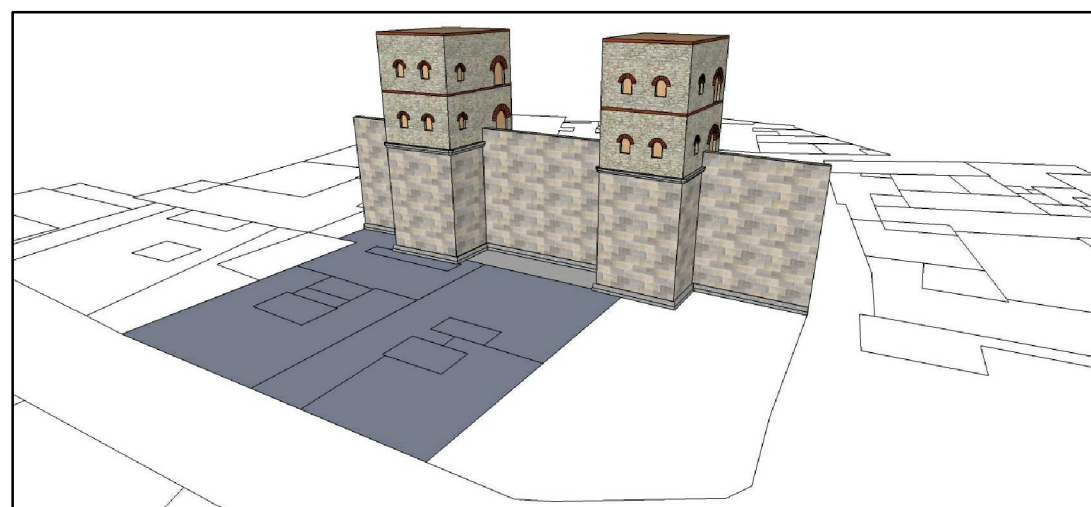
**Fotografia general amb les unitats
estratigràfiques**

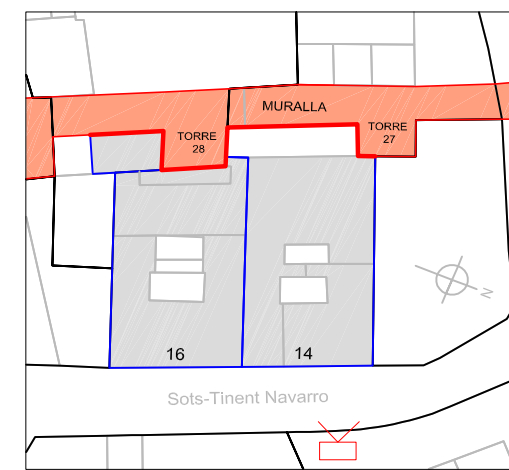
Fotografia frontal de la muralla amb la situació de les seves parts i les unitats estratigràfiques

REMUNTA MEDIEVAL DEL PANY DE MURALLA

POSSIBLE PARAPET DEL PAS DE RONDA

Reconstrucció virtual de l'aspecte que devia oferir la muralla romana baix imperial (s. IV)

0 5 10m
ESCALA GRÀFICA

Punt exacte des d'on s'ha pres la imatge.

PROJECTE
INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA AL
CARRER SOTS-TINENT
NAVARRO, 14-16
BARCELONA (BARCELONÈS)

DATA	ESCALA
SETEMBRE 2012	--
N. PLÀNOL	EQUIDISTÀNCIA
1	--

CONCEPTE
VISTA GENERAL AMB LA
INDICACIÓ DE LES UNITATS
ESTRATIGRÀFIQUES
DETECTADES

ARRAGO S.L.
ARQUEOLOGIA I PATRIMONI

C/ SANT CUGAT, 76. Baixos
08201 Sabadell
Telf: 937267108 - 656579332
info@arragosl.com

**MEMÒRIA DE LA INTERVENCIÓ
ARQUEOLÒGICA PREVENTIVA
DE CONTROL AL CARRER DEL
SOTSTINENT NAVARRO, 14-16**

MURALLA ROMANA (TORRES 27 i 28)

CIUTAT VELLA – BARCELONA

18 de juliol al 10 d'agost de 2012

Codi Servei d'Arqueologia de Barcelona: 050/12
Codi Generalitat de Catalunya: 8904

ANNEX 2

**Llistat i fitxes d'unitats
estratigràfiques**

**Memòria de la intervenció arqueològica de control
al C/Sots-Tinent Navarro, 14-16. Barcelona
Juliol - Agost 2012**

Llistat d'UEs

UE	Tipus UE	Definició	Cronologia
1	Construcció	Parament d'opus quadratum	Finals s. III
2	Construcció	Cornisa de la torre 27	Finals s. III
3	Construcció	Parament d'opus certum de la torre 27	Finals s. III
4	Construcció	Paret de maons torre 27	s. XIX
5	Construcció	Paret de maons de la torre 27	s. XIX
6	Construcció	Paret de pedra cara nord torre 27	baix medieval
7	Construcció	Cornisa inferior de maons de la torre 27	Finals s. III
8	Construcció	Cornisa superior de maons de la torre 27	Finals s. III
9	Construcció	Mur posterior de maons i morter compartit per les dues finques	mitjans s. XIX
10	Construcció	Paret de maons del lateral nord de la finca n.14	mitjans s.XIX
11	Construcció	Paret de maons adossada a la cara frontal de la torre 27	mitjans s. XIX
12	Construcció	Paret de maons cara sud de la torre 27	s. XIX
13	Construcció	Revestiment sobre el punt de contacte a la cara nord de la torre 28	mitjans s. XIX
14	Construcció	Envà de maons plans	mitjans s. XIX
15	Construcció	Cornisa de pedra de la torre 28	Finals s. III
16	Construcció	Restes d'un tros de cornisa motllurada de la torre 28	Finals s. III
17	Construcció	Parament d'opus certum de la torre 28	Finals s. III
18	Construcció	Cornisa inferior de maons de la torre 28	Finals s. III
19	Construcció	Cornisa superior de maons de la torre 28	Finals s. III
20	Construcció	Paret de pedra del cos afegit en època baix medieval a la torre 28	baix medieval
21	Construcció	Parets de pedra i maons de la part superior de la torre 28	època moderna
22	Construcció	Paviment del balcó que dona al celobert fet a la torre 27	s. XIX-XX
23	Construcció	Envà que tapa la part inferior del lateral sud de la torre 27	s.XIX-XX
24	Construcció	Preparació que cobreix la part baixa del lateral sud de la torre 27	s.XIX-XX
25	Construcció	Mènsula de la part baixa de la cara frontal de la torre 27	indeterminada
26	Construcció	Arcada de pedra entre els torres 28 i 29	època moderna

UE	Tipus UE	Definició	Cronologia
27	Construcció	Arcada de maons de la planta baixa de la finca n.16	mitjans s. XIX
28	Construcció	Paret sobre el pas de ronda entre les torres 28 i 29	època medieval
29	Construcció	Revestiment adossat a la part baixa de la torre 28	s. XIX- XX
30	Negativa	Petita cavitat feta a l'interior de la torre 28	indeterminada
31	Construcció	Paret de maons a la part baixa del lateral sud e la torre 28	s. XIX-XX

ABEVIATURES:

UE: Unitat estratigràfica

**Memòria de la intervenció arqueològica de control
al C/Sots-Tinent Navarro, 14-16. Barcelona.
juliol-agost de 2012**

Fitxa d'UEs

UE: 1 Construcció Cronologia: finals s. III

Definició: Parament d'opus quadratum

Descripció: Base de grans carreus de la muralla baix imperial en el seu parament exterior. Comú a les còrtines muràries i a les torres. Utilitza grans carreus de pedra de mides i formes diverses, bàsicament rectangulars. Molts dels carreus són re aprofitats de necròpolis o d'antics edificis fora muralles, i sovint els carreus estan retocats per a la seva col·locació.

Seqüència física: Se li assenta la UE 2, UE 15, UE 28. se li recolzen les UE 9,10,11,13, 27, 29. Tallada per UE 12.

UE: 2 Construcció Cronologia: finals s. III

Definició: Cornisa de la torre 27

Descripció: Cornisa de pedra de la torre 27 a base d'una filera de carreus allargats, amb una amplada de 25 cms i una llargada variable. Era un element que coronava la base d'opus quadratum en totes les cares de la torre romana. Actualment està desbastada i no conserva el relleu decoratiu de motlures.

Seqüència física: S'assenta a sobre UE 1. Se li assenta UE 3.

UE: 3 Construcció Cronologia: finals s. III

Definició: Parament d'opus certum de la torre 27

Descripció: Cos superior de la torre 27 aixecada amb opus certum, a base de petits blocs de pedra. Fa uns 7 metres d'alçada i s'hi troben diverses finestres en les dues cares conservades. Tant la paret lateral sud com la part superior de la cara frontal no s'han conservat.

Seqüència física: S'assenta a UE 2. Se li assenten UE 4, 6. Està tallada per UE 12.

UE: 4 Construcció Cronologia: s. XIX

Definició: Paret de maons torre 27

Descripció: Paret de maons de la cara frontal de la torre 27. Talla part del parament inferior d'opus certum.

Seqüència física: Talla i s'assenta a la UE 3. Se li assenta UE 5

UE: 5 Construcció Cronologia: s. XIX

Definició: Paret de maons de la torre 27

Descripció: Paret de maons de l'últim tram de la torre 27, a la seva cara frontal i al lateral nord.

Seqüència física: S'assenta sobre UE 4 i 6

UE: 6 Construcció Cronologia: baix medieval

Definició: Paret de pedra cara nord torre 27

Descripció: Paret de petits carreus de pedra, més aviat irregulars, conservada en el lateral septentrional de la torre 27 i que formava part del cos medieval afegit a la torre.

Seqüència física: S'assenta en UE 3. Se li assenta UE 5.

UE: 7 Construcció Cronologia: finals s. III

Definició: Cornisa inferior de maons de la torre 27

Descripció: Cornisa a base de tres filades de maons que envoltaven tot el cos exterior de la torre romana i que remarcava la separació entre els dos pisos de la torre. Està repicada i no s'ha pogut esbrinar quina forma tenia el sortint original.

Seqüència física: S'insereix a la UE 3

UE: 8 Construcció Cronologia: finals s. III

Definició: Cornisa superior de maons de la torre 27

Descripció: Cornisa a base de tres filades de maons que envoltaven tot el cos exterior de la torre romana i que remarcava el seu límit superior. Està repicada i no s'ha pogut esbrinar quina forma tenia el sortint original.

Seqüència física: S'assenta a UE 3. Tallada per UE 4 en la cara frontal. Se li assenta UE 6 a la cara lateral nord.

UE: 9 Construcció Cronologia: mitjans s. XIX

Definició: Mur posterior de maons i morter compartit per les dues finques

Descripció: Mur posterior de les finques que va de la torre 27 a la torre 28, paral·lel al pany de muralla entre elles i deixant-hi un espai que actua com a celobert.

Fet de maons i morter de calç blanca, de 30 cms. De gruix. Forma la part posterior de la finca n.14, i també d'una petit reclau que fa la finca n.16.

Seqüència física: Es recolza a UE 1, 12, 16, 17, 20 i 21..

UE: 10 Construcció Cronologia: mitjans s.XIX

Definició: Paret de maons del lateral nord de la finca n.14

Descripció: Paret de maons i morter, de 15 cms d'amplada, que tanca la finca n.14 pel nord, al llarg de tot el lateral des de la torre 27 fins a la façana.

Seqüència física: Es recolza a 1, 2, 3, 4 i 5.

UE: 11 Construcció Cronologia: mitjans s. XIX

Definició: Paret de maons adossada a la cara frontal de la torre 27

Descripció: Paret de maons i morter, d'entre 15-20 cms depenent del tram, que dona continuació al mur UE 9 com a límit posterior de la finca en aquell punt on es recolza sobre la torre 27.

Seqüència física: S'adossa a 1, 2, 3, 4 i 5

UE: 12 Construcció Cronologia: s. XIX

Definició: Paret de maons cara sud de la torre 27

Descripció: Paret de maons i morter blanc que s'aixeca sobre la base massissa de la torre romana, i que va una mica més endins (50cms) que la línia original de la cara sud de la torre 27, a la que, de fet, substitueix. Forma part de la finca del carrer Baixada del Caçador n.6 que ocupa l'interior de la torre 27.

Seqüència física: Talla a 1,2,i 3. S'assenta a 1. Se li recolza 4, 5 i 9.

UE: 13 Construcció Cronologia: mitjans s. XIX

Definició: Revestiment sobre el punt de contacte a la cara nord de la torre 28

Descripció: Revestiment a base d'una preparació de morter d'entre 3 i 7cms. S'enganxa sobre el parament de la cara lateral nord de la torre 28, des de la cantonada al llarg de poc més d'un metre de llarg. Tancava un espai que feia un reclau de la finca n.16 en aquest punt de la muralla.

Seqüència física: S'adossa a UE 1, 15, 17, 20 i 21.

UE: 14 Construcció Cronologia: mitjans s. XIX

Definició: Envà de maons plans

Descripció: Envà de maons plans, d'uns 5cms de gruix, que forma part d'un espai en forma de reclau de l'edifici n.16, i que es recolza just a la cantonada nord de la torre 28. De fet segeuix la línia de la cara frontal de la torre al llarg de poc menys d'un metre.

Seqüència física: Es recolza sobre UE 1, 15, 17, 20 i 21

UE: 15 Construcció Cronologia: finals s. III

Definició: Cornisa de pedra de la torre 28

Descripció: Cornisa de pedra de la torre 28 a base d'una filera de carreus allargats, que tenen una amplada d'uns 35 cms i una llargada variable. Era un element que coronava la base d'opus quadratum en totes les cares de la torre i donava pas al cossos sobreelevats. Actualment està desvastada i no conserva el relleu decoratiu de motlures, excepte en un petit tros.

Seqüència física: S'assenta sobre UE 1. Se li assenta UE 17

UE: 16 Construcció Cronologia: finals s. III

Definició: Restes d'un tros de cornisa motllurada de la torre 28

Descripció: Petita part de la cornisa de pedra (UE 15) que ha conservat el relleu de motlures decoratives. És un trosset d'uns 30 cms d'ample per 45 de llarg que es correspon al punt on el mur posterior de la finca (UE 9) s'adossa a la torre 28.

Seqüència física: Se li recolza UE 9

UE: 17 Construcció Cronologia: finals s. III

Definició: Parament d'opus certum de la torre 28

Descripció: Cos superior de la torre 28 aixecat amb opus certum, a base de petits blocs de pedra. Fa uns 7 metres d'alçada i s'hi troben diverses finestres en totes les cares.

Seqüència física: S'assenta a UE 15. Se li assenta UE 20. Se li recolza UE 26, 9, 13 i 14.

UE: 18 Construcció Cronologia: finals s. III

Definició: Cornisa inferior de maons de la torre 28

Descripció: Cornisa a base de tres filades de maons que envoltaven tot el cos exterior de la torre romana i que remarcava la separació entre els dos pisos de la torre. Està repicada i no s'ha pogut esbrinar quina forma tenia el sortint original.

Seqüència física: S'insereix a la UE 17

UE: 19 Construcció Cronologia: finals s. III

Definició: Cornisa superior de maons de la torre 28

Descripció: Cornisa a base de tres filades de maons que envoltaven tot el cos exterior de la torre romana i que remarcava el seu límit superior. Està repicada i no s'ha pogut esbrinar quina forma tenia el sortint original.

Seqüència física: S'assenta a la UE 17. Se li assenta UE 20

UE: 20 Construcció Cronologia: baix medieval

Definició: Paret de pedra del cos afegit en època baix medieval a la torre 28

Descripció: Parament de carreus de mida petita i mitjana, més o menys treballats, molt semblant a l'opus certum, que formava les parets del cos superior afegit en època medieval a la torre 28. Té diverses finestres.

Seqüència física: S'assenta a UE 19. Se li assenta UE 21

UE: 21 Construcció Cronologia: època moderna

Definició: Parets de pedra i maons de la part superior de la torre 28

Descripció: Paraments de les parets del tram superior de la torre 28, que representa l'últim afegit de la torre. Són parets de carreus mitjans ben treballats i amb filades de maons entre ells.

Seqüència física: S'assenta a UE 20.

UE: 22 Construcció Cronologia: s. XIX-XX

Definició: Paviment del balcó que dona al celobert fet a la torre 27

Descripció: Paviment de rajoles amb preparació de morter gris (ciment?) Cobria el terra del balconet que ocupava l'espai retallat a la cara sud de la torre 27.

Seqüència física: Cobreix a UE 1. Se li adossa UE 23

UE: 23 Construcció Cronologia: s.XIX-XX

Definició: Envà que tapa la part inferior del lateral sud de la torre 27

Descripció: Envà de maons d'uns 3cms de gruix que cobreix la part baixa del lateral sud de la torre 27, per sota del balconet. Tancava l'espai de celobert per aquesta banda.

Seqüència física: Cobreix a UE 24. Es recolza en la UE 9

UE: 24 Construcció Cronologia: s.XIX-XX

Definició: Preparació que cobreix la part baixa del lateral sud de la torre 27

Descripció: Preparació de morter que s'adossa a la part baixa de la cara sud de la torre 27, on hi ha l'opus quadratum, just per sota del balcó fins al paviment del celobert.

Seqüència física: S'adossa a la UE 1. Cobert per UE 23.

UE: 25 Construcció Cronologia: indeterminada

Definició: Mènsula de la part baixa de la cara frontal de la torre 27

Descripció: Mènsula de pedra que sobresurt del parament de la part baixa de la cara frontal de la torre 27. Està situada gairebé a la cantonada. Té unes dimensions de 13 cms d'alt, 13cms d'ample i 26 cms, com a mínim, de llarg, ja que està repicada en la cara sud.

No creiem que formi part del parament romà original ja que està encastada en una remoció del parament reblerta de maons i morter.

Seqüència física:

UE: 26 Construcció Cronologia: època moderna

Definició: Arcada de pedra entre els torres 28 i 29

Descripció: Arcada de pedra que arrenca a la cara sud de la torre 28, just per sobre la cornisa de pedra (UE 15), i que va fins la torre 29. Suporta un cos que sobresurt poc més d'un metre respecte el pany de muralla, i que pertany a la finca del carrer Lledó n.7. Aquest cos té una paret feta de pedra amb filades de maons que és d'igual factura que la UE 21.

Seqüència física: Es recolza a la UE 17

UE: 27 Construcció Cronologia: mitjans s. XIX

Definició: Arcada de maons de la planta baixa de la finca n.16

Descripció: Arcada de maons de la planta baixa de la finca n.16, que anava de la cantonada sud de la torre 28 fins a l'angle de la finca, emmarcant l'accés a l'espai de l'edifici que fa un reclau davant del pany de muralla entre les torres 28 i 29

Seqüència física: Es recolza a la UE 1

UE: 28 Construcció Cronologia: època medieval

Definició: Paret sobre el pas de ronda entre les torres 28 i 29

Descripció: Paret de petits carreus de pedra, ben col·locats en fileres, que s'aixeca sobre el parapet del pas de ronda entre les torres 28 i 29. És un afegit segurament d'època medieval. Té dues finestres rectangulars.

Seqüència física: S'assenta sobre la UE 1.

UE: 29 Construcció Cronologia: s. XIX- XX

Definició: Revestiment adossat a la part baixa de la torre 28

Descripció: Revestiment a base de maons plans i morter que cobria tota la part de les parets de la planta baixa de l'edifici n. 16 que s'adossava a la torre 28 (cara frontal i lateral sud) i al pany de muralla fins la torre 29. En algunes parts estava cobert amb rajoles blanques.

Seqüència física: S'adossa a UE 1

UE: 30 Negativa Cronologia: indeterminada

Definició: Petita cavitat feta a l'interior de la torre 28

Descripció: Petita cavitat en forma de gruta o cova que està feta a l'interior massís de la base de la torre 28, en la seva cara sud. Amb unes dimensions internes d'uns 2 m de profunditat, 1,75 m d'alt i 1,70 d'ample, té un sostre en forma de volta i les parets recobertes amb una preparació de calç. Tenia una entrada rectangular amb dues portes de fusta.

A banda de l'espai tipus cova, la cavitat fa un reclau que forma un espai allargat de poca profunditat (50 cms), com un armari, que també està retallant la paret de la torre, però que està tapiat amb maons (UE 31)

Seqüència física: Talla a la UE 1.

UE: 31 Construcció Cronologia: s. XIX-XX

Definició: Paret de maons a la part baixa del lateral sud e la torre 28

Descripció: Paret de maons que tapia una part més estreta de la cavitat excavada a l'interior de la torre 28, com si fos un armari.

Seqüència física: Es recolza a la UE 1.
